

साज्या

यदुनाथ थिए

४०१९१

महाराष्ट्र शासन
'उत्कृष्ट बालवाङ्मय पुरस्कार' प्राप्त

४०१

५

सोन्या

यदुनाथ थत्ते

नवीन उद्योग

सोन्या
© यदुनाथ थत्ते

सुधारित आवृत्ती : ऑक्टोबर १९९३

मूल्य : १५ रुपये

ISBN 81-7426-004-8

प्रकाशक
नवीन इंदलकर
नवीन उद्योग
५७७ बुधवार पेठ,
पुणे - ४११ ००२

मुद्रक
दत्तात्रय अनंत इंदलकर
सरस्वती मुद्रण मंदिर
१०२० भवानी पेठ,
पुणे ४११ ०४२.

अक्षरजुळणी
वेदिका टाईपसेटर्स
८४९ सदाशिव पेठ,
जोंधळे चौक, पुणे ३०.

चित्रकार
मुखपृष्ठ व आतिल चित्रे
चंद्रशेखर जोशी, पुणे.

नगरसंचार

सो

न्या सर्कसमधल्या सर्वांचा फार फार आवडता होता. एक तर सोन्याचा जन्मच मुळी सर्कशीच्या तळावर झाला होता. कार्लेकरांना त्याचा फार आनंद झाला होता, त्यांनी साऱ्या गावभर साखर वाटली होती. त्याचे बारसेही मोठ्या थाटाने वाजतगाजत झाले होते. सोन्या हे नावही कार्लेकरांनीच आवडीने ठेवले होते. त्यांची सोन्यावर भारी माया होती.

सोन्याच्या जन्मामुळे त्या गावातही खळबळ माजली होती. लोकांची सर्कसच्या तळाकडे नुसती रीघ लागली होती. सोन्याच्या आईला अस्मान ठेंगणे झाले होते! ती सोन्याकडे मोठ्या अभिमानाने पाही. त्याला आंजारी, गोंजारी, कुरवाळी. सर्कसमधल्या सर्वांचेच सोन्यावर भारी प्रेम होते.

सोन्या जन्मतःच मोठा गुटगुटीत आणि बाळसेदार होता. त्याचे वजन चांगलेच होते. होते २०० पौंड!

सोन्या सर्वांचा लाडका आणि म्हणून लाडावलेलाही झाला. थोड्याच दिवसांत तो चांगला चालायला-फिरायला लागला. इतरांच्या खोड्या करू लागला. धूम पळू लागला. कोणाचे म्हणून तो ऐकत नसे. आपल्याच लहरीनुसार वागे. काही शिकायचे म्हटले की झालाच त्याचा खट्याळपणा सुरू! कार्लेकरांनी मग त्याला चांगली शिक्षा दिली. त्याला इतर

मंडळींबरोबर ते फिरायला काढीनात. इतर मंडळी गावात फेरफटका करायला गेली की, ते सोन्याला नदीवर कोणाबरोबर तरी अंधोळीला पाठवीत.

नदीत डुंबणे सोन्याला फार आवडे. तो खुशाल नदीत बसूनच राही. उठता उठत नसे. बरोबरचा माणूस सोन्याच्या अंगाला साबण लावी. सोन्या स्वतः अंगावर पाणी घेई. मग तो मनुष्य सोन्याला चोळूनमोळून आंधोळ घाली. सोन्या सावळाच होता. खरे म्हणजे सावळा कसला, अगदी कुळकुळीत काळा होता. खडूने त्याच्या अंगावर खुशाल लिहावे! अगदी फळ्यासारखे वाचता यायचे.

एक दिवस सर्कसमधली सगळी मंडळी गावात भटकायला गेली. सोन्या तेवढा तळावर एकटाच. कालेकरांनी एका माणसाला सांगितले, “जा याला नदीवर घेऊन. चांगले न्हाऊमाखू घाल आणि उशीर न करता परत आण. साबूने स्वच्छ घाल हां आंधोळ!”

त्या माणसाने साबूचा भलामोठा बार घेतला आणि सोन्याला घेऊन तो नदीकडे आला. सोन्या रस्त्याने जाऊ लागला तशी मंडळी बाजूला होऊन कौतुकाने त्याच्याकडे पाहू लागली. किती डौलाने चालला होता तो! डुलत डुलत एकेक पाय टाकीत तो चालला होता. त्याचे ते गुटगुटीत शरीर! लोक आपल्याकडे पाहतात हे जाणून तो आणखीनच ऐटीत चालू लागला.

एकदाची नदी आली. सोन्या एकदम उसळी मारून पाण्यात शिरला. त्याने एक डुबकी मारली. मग डोळे मिटून उकीडवा बसला. त्याच्या भोवतालून पाणी खळखळ वाहू लागले. सोन्याला गंमत वाटू लागली.

मग त्याच्याबरोबर आलेला माणूस जवळ आला, त्याने खसाखसा तो साबूचा बार सोन्याच्या अंगाला घासला. घासता घासता थोडा सोन्याच्या डोळ्यांत गेला. आग व्हायला लागली. सोन्या डोळे चोळू लागला.

मग त्या माणसाने सोन्याला अंगावर पाणी घ्यायचा इशारा केला. पण सोन्या बसला फुरंगदून! तो हलेना. पाणी अंगावर घेईना. आता काय करायचे? सोन्याला तसे साबूच्याच अंगाने परत न्यावे तर कालेकर, त्याचे ते ओंगळ ध्यान पाहून रागावणार! त्यानेही बादलीबिदली काही आणली नव्हती. सोन्या डुंबायचा, स्वतःच पाणी घ्यायचा, मग बादली हवीच कशाला? पण आज सोन्या बसला होता फुरंगदून. डोळ्यांत साबू गेल्यामुळे स्वारी रुसली होती!

मग त्या माणसाने सोन्याला चुचकारून पाहिले, दादापुता केले. पण छट! सोन्या मुळी हलेचना.

आता काय करावे? सोन्याला नदीत डुंबणे आवडे. नदीतून त्याला बाहेर काढायचे म्हणजे कोण यातायात! त्या माणसाने विचार केला, आपण तळावर जाऊन बादली घेऊन यावे. तोवर सोन्या राहील डुंबत. बादलीने आज घालू अंधोळ आणि करू स्वच्छ. सोन्याला कोणी हिडीस-

फिडीस केलेले कालेकरांना आवडत नसे. त्याचा कान कोणी उपटला तरी ते रागावत. सोन्याचे भले मोठे कान, सहजच ते पकडायची कोणालाही इच्छा व्हायची!

तो माणूस सर्कसच्या तळावर निघाला. सोन्या डोळे मिटून स्वस्थ बसला होता. त्या माणसाची काही चाहूल लागेना. तेव्हा त्याने डोळे किलकिले करून पाहिले. “अरेच्या! म्हणजे गेला वाटते हा कुठेतरी! कुठे बरे गेला असेल? हं हं, स्वारी आंघोळीसाठी बादलीच आणायला गेलेली दिसते आहे. छान झाले! आता झटपट इथून सटकावे. जरा मन मानेल तसे इकडे तिकडे फिरावे. मला नेत नाहीत काय, गावात हिंडायला जाताना बरोबर? मला किती आवडते गावात जायला. पण मला नेतात गावाबाहेर हिंडायला. तिथेही मजा असते म्हणा. हिरव्या हिरव्या झाडांशी लगट करायला बरे वाटते. पण गावात म्हणे आम्हांला खाऊ देतात. माझी आई एक दिवस सांगत होती गावातल्या गमती. एका घराच्या दारात राहिली की जाऊन उभी ती! ‘जयजय रघुवीर समर्थ’ असे दारातून ओरडली. हीऽ मुले माणसे तिला पाहायला जमली! मग एक पोतेभर गाजरे टाकली तिच्यासमोर. लाल लाल, रसरसलेली ती गाजरे! आईला घास गिळता गिळेना. माझ्यासाठी तिचा जीव अडकला होता. पण इतरांनी मारला ताव अन् काय! दुसऱ्या ठिकाणी उसाची संबंध मोळीच्या मोळी म्हणे त्यांना मिळाली होती. बस, आता निसटावेच!”

सोन्याने भडाभडा पाणी अंगावर घेतले. अंग घासून चोळले. पटापटा दहा डुबक्या मारल्या आणि सरळ नदीच्या दुसऱ्या किनाऱ्याने तो पुढे सटकला.

सोन्याला एकट्यालाच चाललेला पाहून लोक घाबरले, दूर झाले. लहान मुले मात्र त्याच्याकडे पाहत होती. आपल्या मोठ्या भावाचा हात धरून सारखे बाहेर पडणाऱ्या मुलांना सोन्या एकटाच चाललेला पाहून वाटले, आपल्याला त्याच्यासारखे एकटे का नाही जाऊ देत!

सोन्या झपाझप जाऊ लागला. पर्वतीच्या रोखाने, टिळक रोडवरून तो चालू लागला. सर्कसच्या तंबूच्या आसपास होती तसली दुकाने कुठे दिसतात का, ते पाहू लागला.

दिसली रे दिसली! भेळेची गाडी सोन्याला दिसली! असेच काहीतरी लोक मिटक्या मारीत खात असतात. आपणही चाखले पाहिजे!

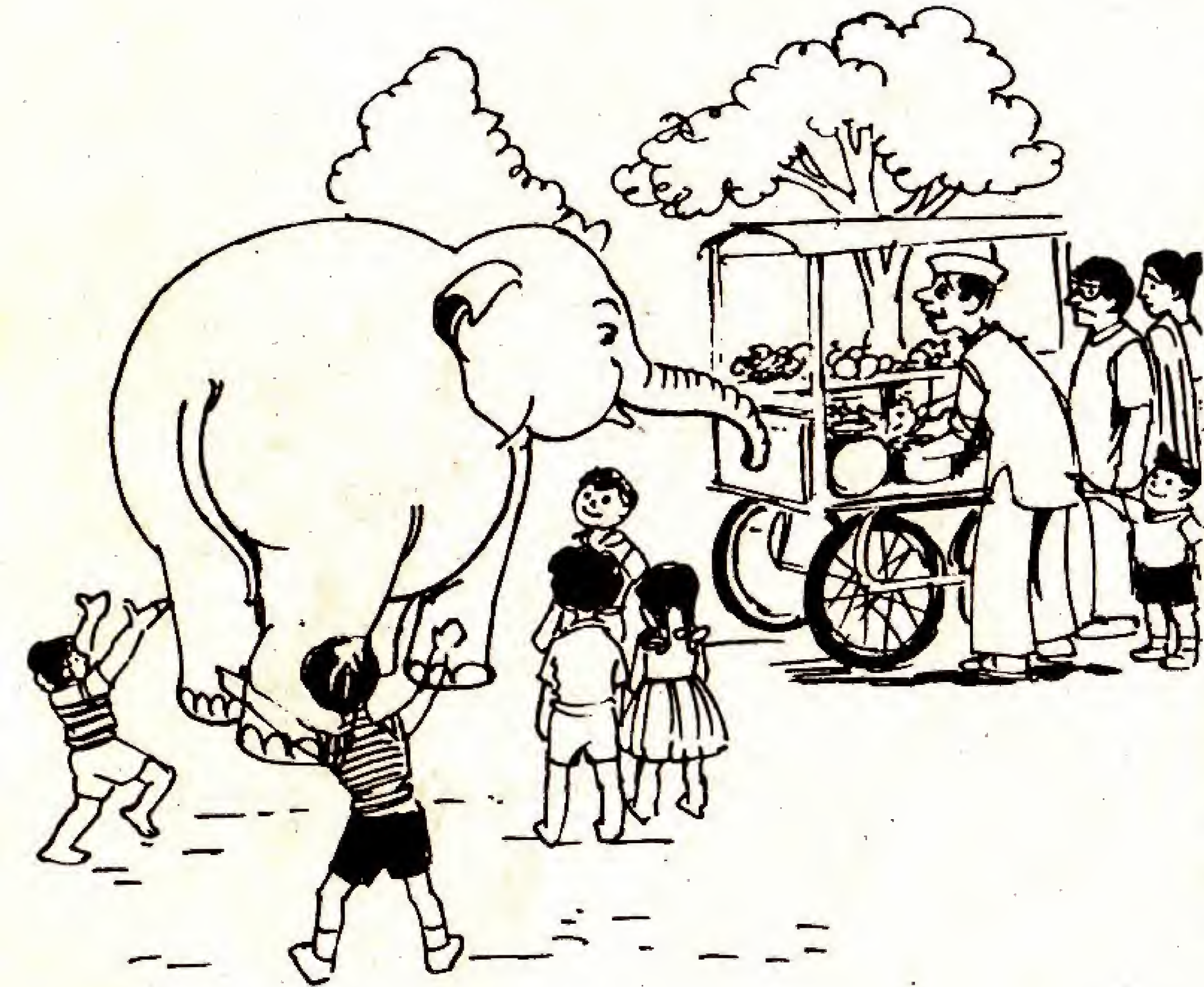
सोन्या गाडीपुढे एकदम थंबकला. दुकानदार घाबरलाच त्याचे ते धूड समोर पाहून. पण सोन्याने त्याला ‘घाबरू नकोस’ असा इशारा केला.

सोन्या म्हणाला, “भेळवालेदादा, मला भेळ द्या. चांगली भरपूर द्या हं. त्या माणसांना देता तसली मूठभर नको! माझ्या दाढेत ती कुठल्या कुठे जाईल, पत्ता लागायचा नाही!”

“पण पैसे?”

“हं, तेही खरेच. पण द्या ना मला.”

“पैसे टाक.”

सोन्याने पाहिले, लोक खिसा चाचपडून पैसे काढतात. त्याने अंग चाचपडले. पण त्याला खिसाच नव्हता! मग सोन्याच्या एकदम ध्यानात आले की, इतरांप्रमाणे आपल्याला आपल्या आईने किंवा कालेकरांनीही कपडे शिवले नाहीत! त्याला त्यांचा राग आला. त्या मुलाच्या अंगावर कसा रंगीबेरंगी बुशकोट आहे! आपणही हट्ट धरायचा बुशकोटासाठी. त्या मुलाच्या कोटावर हत्ती आहेत. आपल्या बुशकोटावर छोटी छोटी मुले हवीत. आणि वयाने तो माझ्याहून लहानच तर आहे! माझे वय तरी कुठे फार आहे. असेन वर्षाचा. पण खिसे मात्र दोन पाहिजेत. एकात खाऊ आणि दुसऱ्यात पैसे! आता घरी गेले की हट्ट धरून बसायचा, असे त्याने ठरविले.

भेळवाला भेळ देत नाही, म्हणून तो रागावला. वाटले, त्याची गाडी उलथून टाकावी. पण कालेकरांनी त्याला शिकवले होते की, राग आला तरी मोडतोड करायची नसते.

सोन्याला वाटले, आता झपाझप पुढे निघाले पाहिजे, नाहीतर तो बादलीवाला येऊन गाठील आपल्याला. तो तसाच पुढे निघाला. चालता चालता त्याला लागले एक गुन्हाळ. माणसे रस पीत होती. ऊस दारावर लावले होते. सोन्या थबकला. “वाहवा! ऊस खाल्लाच पाहिजे!”

दुकानदाराला तो म्हणाला, “दुकानदारदादा, दुकानदारदादा, मला ऊस

द्या खायला.”

“अरे, हे रसाचे दुकान आहे, उसाचे नाही. मंडईत जा, तुला तिथे मिळेल ऊस. रस हवा का?”

“रस?”

“हो हो, रस.”

“म्हणजे लोक पितात ते गढूळ पाणी?”

“हो हो, तेच.”

“नको रे बाबा, मला तर मळमळायला होतंय त्याचा रंग पाहून असल्या रंगीत पाण्यात तर मी आंधोळदेखील नाही करीत!”

“बरं बरं, दमडी तरी आहे का जवळ?”

सोन्याने उगीचच अंग चाचपडले, इतर माणसे चाचपडतात तसे. अरेच्या! आपल्याला आईने आणि कालेकरांनी कपडे शिवले नाहीत, नाही! आता कपडे असते तर खिशात खुळखुळवून दाखवले असते! त्याला दुकानदारापेक्षा त्या दोघांचाच जास्त राग आला. चांगला चार खिशांचा बुशकोट शिवल्याशिवाय आता ऐकायचे नाही, रुसून बसायचे. त्याने ठरवले.

आता मात्र त्याला थोडी भीती वाटू लागली. कुठेतरीच तो भटकत निघाला होता. ओळखीचे कुणीच आता भेटत नव्हते!

तो मान वर करकरून पाहत होता. चाहूल घेत होता. लोक त्याला

धाबरून पळत होते. त्याला वाटत होते, वर्ष-दीड वर्षाच्या लहान मुलाला पाहून एवढी यांची धावपळ का होते! अजून त्याला त्याच्या आईसारखे मोठे मोठे दातदेखील आलेले नव्हते. आईने दाताला सोन्याची वळी बसवून घेतली आहेत तशी मोठेपणी आपणही बसवून घ्यायची, असे सोन्याने ठरवले.

थोडा पुढे गेला तो त्याला पेशवे उद्यान लागले. त्याच्या ओळखीची मंडळी त्याला दिसू लागली. उंट दिसला. हरणे दिसली. बोकड दिसले. पिंजऱ्यात सिंह आणि वाघ होते. अस्वल कराकरा अंग खाजवीत होते. माकड पिंजऱ्यात उड्या मारीत होते.

मंडळी ओळखीची खरी, पण रोजची नव्हती! आणि समोर त्याच्या आईसारखाच एक धिप्पाड असामी त्याला दिसला. त्याच्या पाठीवर मुलेमाणसे बसली होती. तो लोकांना सलाम करीत होता. त्याला पैसा मिळत होता. सोन्याने तसे करून पाहिले! सलाम करून आपल्याला पैसा मिळाला तर आपण ऊस घेऊ, भेळ घेऊ असे त्याच्या मनात आले. तो तिथे तसाच उभा होता. इतक्याच कालेकरांचा करडा आवाज त्याच्या कानी पडला! "सोन्या!"

सोन्याचे सगळे अवसान गळाले. कालेकरांनी कधी नव्हे तो त्याचा कान पकडला. त्याला खाली वाकवले, त्याच्या पाठीवर ते बसले आणि त्याला सर्कसच्या तंबूकडे त्यांनी चालवले. सोन्या खाली मान घालून

निमूटपणे चालला होता. चालता चालता मधूनच त्याला वाटे, दोन खिशांचा बुशकोट घालून ऐटीने आपण चालत आहोत! सर्कसच्या तळावर तो पोचला. सगळेजण नजरा रोखून त्याच्याकडे पाहू लागले.

त्याने आईकडे पाहिले, तिच्या डोळ्यांत लटका राग त्याला दिसला. पण सोन्या जवळ येताच तिने त्याला गोंजारले आणि सोन्याची सगळी भीती पार कुठल्या कुठे पळून गेली!

★ ★ ★

पेशवे उद्यानात

सो

न्याला सर्कसच्या तळावर आणले. त्याची आई त्याला वरवर रागावली तरी तिला त्याचे कौतुकच वाटत होते. तिच्या डोळ्यांतील लुकलुकीवरून सोन्याच्या सगळे लक्षात आले. लटकाच तर आहे हा राग!

उंट मान वर करून सोन्याकडे पाहत म्हणाला, "सोन्या, अभिनंदन! कमाल आहे हां तुझ्या धाडसाची! न भिता अगदी एकटा गेलास गावात? आपल्याला नाही रे बुवा अशी हिंमत व्हायची!"

माकड म्हणाले, "त्यात काय आहे मोठेसे? मीसुद्धा येतो जाऊन एकटा गावात!"

कुत्रा म्हणाला, "राहू द्या फुकाच्या गोष्टी. त्या दिवशी गळ्यातली साखळी सुटली होती तेव्हा जायला कुणी मना केले होते तुला?"

"सोन्याला काय, काम ना धाम! मला घोड्यावरचे काम करायचे असते ना? रात्री लोकांची निराशा झाली असती!"

"मोठे आले आहेत लोकांची फिकीर करणारे! हिंमत नाही कबूल करा ना... सोन्या, तुझे मात्र अभिनंदन हं!"

बोकड म्हणाला, "या मालकांची अशीच जिरवायला पाहिजे. आमच्या जिवावर तर पैसे मिळवतात! स्वतः वाटेल तिकडे मिरवतात आणि आमची मात्र रोज धिंड काढतात! अस्सा राग येतो म्हणतोस मला!"

"राहू द्या, राहू द्या." घोडा म्हणाला, "तुमचा राग आपला जेवढ्यास तेवढा! तिकडे काडकन चाबूक वाजला की इकडे मऊसूत वागता तुम्ही!"

सिंह आणि वाघ यांनाही सोन्याची बातमी कळली. विचार करीत पिंजऱ्यात ते जोरजोराने येरझार्या घालू लागले.

"म्हणजे जंगलच्या राजाला, मला जे साधले नाही ते हत्तीच्या पिल्लाने करून दाखवले तर!" सिंह म्हणाला, "पण लेकाचा पुन्हा कालेकरांच्या हाती कशाला सापडला? सरळ सरळ जंगलात धूम ठोकायची."

"अहो महाराज, तुम्ही एक विसरता." वाघ म्हणाला, "त्याला बिचाऱ्याला जंगल काय ठाऊक? त्याने कशाला पाहिले आहे जंगल. सर्कशीतच तर जन्माला आला तो."

“तेही खरंच म्हणा.” सिंह म्हणाला, “पण या गोष्टी काही शिकाव्या लागत नाहीत. हाडातच त्या असतात!”

“हाडे!” वाघ हसून म्हणाला, “तुमची आमची दिसताहेत हाडे इथे, पण त्याला काय झाले आहे? चांगला गलेलड्डु मस्तवाल आहे. त्याची आई सारखी गावात जाऊन दारोदार भीक मागत असते.”

“असेच आहे.” सिंह म्हणाला, “भीक मागणारे गलेलड्डु आणि स्वाभिमानाने जगणारे, कोणापुढे लाचारीने हात न पसरणारे सफाचट्ट!”

“हॅ हॅ हॅ!” वाघ हसला, “आजच्या जगाचा न्यायच असा आहे! आपण आपले पिंजऱ्यात तडफडायचे! हा छोटा पिंजरा आणि रात्री तो मोठा पिंजरा. तिथे थोडे हात-पाय जास्त मोकळे करायला मिळतात इतकेच!”

अस्वलाच्या कानावर सोन्याची हकीगत गेली तेव्हा ते अर्धवट झोपेत होते. मग उठून बसून त्याने कराकरा नखांनी अंग खाजवले. त्याच्या मनात आले, “जर आपल्याला अशी संधी मिळाली असती तर आपण फटफटीवरून केव्हाच जंगलात पळालो असतो!”

पोपटाला मात्र सोन्याचा भारीच राग आला. “इथले सुखाचे आणि ऐषाआरामाचे जिणे सोडून कुठे निघाला होता बावळट!”

पोपट म्हणाला, “बाहेर ठेवलेय तरी काय? आपण तर बुवा इथेच खूष आहोत! रात्री जीव मुठीत धरून एकदा वाघ-सिंहाच्या बरोबर एका

थोळीत चार घास पोटात ढकलले की दिवसभर आरामच आराम!”

माणसांतही कुजबूज चालू होती. जाड्या विदूषक म्हणाला, “नाहीतरी ते हत्तीचे पिल्लू भारीच वात्रट आहे. दोन वर्षांचे नाही पोरटे तर चालले एकटेच गावात भटकायला.”

लंब्या विदूषकाला गंमत वाटली. तो म्हणाला, “तरी मी कार्लेकरांना पहिल्यापासून सांगतो आहे की या पोराला रिकामा नका सोडू. आतापासून शिस्तीत धरा.”

छोट्या विदूषक म्हणाला, “सर्कसमध्ये रोज तेच ते. आज जरा वेगळेच झाल्याने मजा आली बुवा.”

कार्लेकर मात्र काळजीत चूर होते. सोन्यावर त्यांचा जीव होता, पण सोन्याचा हा अगोचरपणा मात्र त्यांना आवडला नव्हता. शेवटी त्यांनी ठरवले, सोन्याला आता काम शिकवायचे.

इतरांच्या कसरतीचा अभ्यास घेताना कार्लेकर सोन्याला रिंगणाबाहेर उभा करीत. सोन्याला मोठी गंमत वाटे. एखादा दिवस आपण ही झोक्यावरची धोक्याची कामे करावीत आणि जीव मुठीत धरून खेळ पाहणाऱ्यांच्या टाळ्या घ्याव्यात, असे एकदा त्याला वाटे. तोलाची कामे त्याला आवडत. दांडीला धरून कसे सरासर झोके घेतात! न कळत आपल्या सोंडेत तो दांडी धरी आणि पाय उचलून पाही. कसले हे आपले अवजड शरीर!

त्याला सर्वात आवडले ते सायकलवरचे खेळ. अस्वलाने फटफटी चालवलेली त्याने पाहिली. तो मनात म्हणाला, “त्या घाणेरड्या झोपेजल्या अस्वलाला जर बसता येते फटफटीवर तर मला का येणार नाही?”

पण कार्लेकरांच्या हे काही केल्या ध्यानात येत नसे. शेवटी एक दिवस सोन्याने फटफटीलाच सोंड घातली! कार्लेकरांनी असा सणसणीत चाबूक वाजवला की नाही, सोन्याने झटकन फटफटी खालीच ठेवून दिली!

इतर हत्तींच्या मागोमाग पळताना सोन्याची तिरपीट उडे. त्याला ते पळणे मुळीच आवडत नसे. एवढ्याशा रिंगणात पाच-सहा हत्तींनी दाटीवाटीने पळण्यात मजा ती कसली? पेशवे उद्यानातला हत्ती सोंड पुढे करून पैसे घ्यायचा तसे आपण करावे, असे त्याला वाटायचे. मध्येच तो तोंड बाहेर करून सोंड पुढे करायचा. लोकांत एकदम घबराट व्हायची! सोन्याला गंमत वाटायची, लोक आपल्याला उगीच का घाबरतात? पण त्याला लोकांना घाबरवण्यात मजा वाटायची! कार्लेकरांचा एखादा सपाटा खाऊनदेखील सोन्या गंमत करू पाही. शेवटी कार्लेकर, कंटाळले, वैतागले.

सोन्याचे करायचे काय?

त्यांना एक युक्ती सुचली. पेशवे उद्यानातच सोन्याला ठेवले तर?

त्यांनी उद्यानाच्या चालकांची गाठ घेतली. त्यांचे बोलणे झाले आणि

सोन्या एक दिवस उद्यानात दाखल झाला!

सोन्याला उद्यान आवडले. त्याला मजा वाटली. मुलांसाठी खेळण्याची छान व्यवस्था होती. घसरगुंडी, झोपाळा, ताजवा, फिरक्या, रहाट, पाळणे... अहाहा, काय मजा आहे! तिथे पाटी लावलेली होती, ‘आठ वर्षांखालील मुलांसाठी.’ सोन्या आताशी दीड वर्षांचा तर झाला होता! एक दिवस त्याने आपला मोर्चा चालता चालता त्या बालविभागाकडे वळवला. पण माहुताने त्याला अंकुश लावून लावून बेजार केले. माहुताचा त्याला अस्सा राग आला.

‘आठ वर्षांपर्यंतच्या मुलांना जर परवानगी आहे, तर आपल्याला का जाऊ देत नाहीत ही माणसे?’ त्याच्या मनात आले. सोन्याला भारी वाईट वाटले. पण आता त्याच्यावर सारखी कोणाची तरी नजर असायची. ‘हे करू नको, ते करू नको’, असे सोन्याची आई त्याला पूर्वी सारखे सांगायची. पण जेवढ्यास तेवढे! सोन्या तिची नजर चुकवून हवे ते करायचाच! पण इथे तसे काहीच नव्हते! सारखी कोणाची तरी नजर! सोन्याचा संताप संताप व्हायचा.

कशाला लोक आपला एवढा छळ करतात? आपल्यालाही सगळे समजते. पण इतरांना काही समजते यावर माणसांचा, शहाण्या समजल्या जाणाऱ्या माणसांचाही विश्वास नसतो! सोन्या काही कोणाला मारणार-झोडणार नव्हता, उचलून फेकणार नव्हता की कोणाशी टक्कर देखील

घणार नव्हता. पायाखाली पाहून चालायचे वळण त्याच्या आईने त्याला लावले होते. उद्यानात कोणालाच आपले दुःख समजत नाही, हे पाहून सोन्याला आणखीच दुःख वाटे. तो गहिवरून येई.

कसेतरी दिवस सोन्या कंठीत होता.

एक दिवस एक छोटा मुलगा तीन चाकी सायकल घेऊन एकटाच उद्यानात आला. सगळे लोक घरी गेले तरी तो एकटाच मजेत सायकल फिरवीत होता!

सोन्याजवळ तो मुलगा सायकल चालवीत आला तशी सोन्याने त्याला सोडने खुणावले, “ये, इकडे ये. तुला मी पाठीवर बसवून फिरवून आणतो. ये.” सोन्या लाडीगोडी करू लागला.

आपल्या पायांतला साखळदंड सोन्याने हळूच काढून टाकला. सायकल पाहून सोन्याच्या तोंडाला पाणी सुटले होते. फटफटीवर अस्वलासारखे बसायची त्याची कधीची इच्छा होती. पण कार्लेकरांनी फटफटीला सोड लावल्याबद्दल त्याला चांगले सटकावले होते! अस्वलाला जर बसता येते तर मग हत्तीला बसता यायला काय हरकत आहे?

त्या मुलाशी लाडीगोडी करून सायकलवरून एक तरी चक्कर मारायची असे त्याने ठरवले.

“ये ना रे ये; तुला मी पाठीवरून फिरवून आणतो. मग मला तू सायकलवर बसू देशील?”

“तुला?” मुलाने विचारले.

“मग काय बिघडले?” हत्ती म्हणाला.

“तू केवढा मोठा!” मुलाने म्हटले.

“मी मोठा नाही काही, लहानच आहे. तुझे वय किती?” सोन्याने विचारले.

“तीन वर्षे!” मुलगा म्हणाला.

“काय? तीन वर्षे!” सोन्या उद्गारला.

“मग एवढे आश्चर्य वाटायला काय झाले?” मुलगा म्हणाला.

“म्हणजे काय? अरे, माझे तर दीडच वर्षांचे आहे! तरी तू मला मोठा म्हणतोस? तू तर माझा दादा... दादा, दादा, चल, मी तुला फिरवून आणतो.”

दादाला हत्तीच्या पाठीवर बसायची हौस होती. ‘हत्तीला तिचाकीवर कसले बसता येणार?’ असे त्याला वाटले. तो म्हणाला, “आण मला पाठीवरून. मोऽऽड्डी मोऽऽड्डी चक्कर हवी हं!”

“बरे बरे, तू म्हणशील तेवढी मारीन चक्कर. मग तर झाले? तू माझा दादा ना? मला सायकलवर एक चक्कर मारू दे हं नंतर!”

सोन्याने दादाला अलगद सोंडेने उचलले आणि पाठीवर ठेवले. डुलत डुलत तो चालू लागला. दादाला खूपच गंमत वाटली.

सोन्याने एक मोठी चक्कर मारली. मग दादाला खाली उतरवले व

म्हणाला, “आता सायकलवर बसायची माझी पाळी हं. मला शिकव कसे बसायचे, कसे चालवायचे.”

दादाने सोन्याला दाखवले. “याला सीट म्हणतात. याच्यावर बसायचे, मग पायडलवर पाय ठेवायचे, हातांनी हँडल असे धरायचे. हं!”

सोन्याने पुढचे पाय उचलले आणि हँडलवर टेकले, त्याबरोबर सायकल कोलमडली!

सोन्याची भारीच धांदल झाली. दादाही घाबरला. म्हणाला, “तुला नाही यायचे रे बसता!”

सोन्या म्हणाला, “म्हणजे काय, मला तू फसवणार वाटते? तू मला कबूल केले आहेस.”

दादा म्हणाला, “कबूल! मी कुठे नाही म्हणतोय ते. पण तुला बसता कसे येईल?”

“का? का नाही येणार?” सोन्या म्हणाला, “सर्कशीत केवढ्याशा टिपावर माझी आई बसते. पाहिले नाहीस तू?”

“बरे बाबा, बस तुला हवे तर. पण मला भीती वाटते बघ.” दादा म्हणाला.

“अजून भीती? मी तुला फिरवून आणले तरी?” सोन्याने काकुळतीने विचारले.

“तुझी नाही रे भीती! सायकल मोडायची भीती वाटते!” दादा

म्हणाला.

“मी अगदी अलगद बसतो बघ... आणि मोडली तर दुरुस्त करून देईन. मग तर झाले.” सोन्या म्हणाला.

मग पुन्हा सोन्याने पुढचे पाय उचलले. हँडलवर टेकण्याऐवजी ते सीटवरच टाकले आणि त्याचा तोल गेला. सीटवर भार पडून सायकल मोडली.

दादा रागावला. “बघ, मी सांगत नव्हतो! आता दे भरून माझी सायकल.”

खरेच सायकल मोडली होती. आता काय करावे? सोन्यापुढे पेच पडला. पण त्याने शब्द दिला होता. ‘खोटे कधी बोलू नये’ असे त्याच्या आईने त्याला शिकवले होते.

सोन्या म्हणाला, “कुठे दुरुस्त करतात सायकल?”

“म्हणजे तुला नाही माहीत वाटते?” दादा म्हणाला.

“अरे, तू माझा दादा ना? तू दाखव मला. चल, आपण जाऊ.” सोन्या म्हणाला.

“सायकलवाला करतो दुरुस्त. चल. माझ्या बाबांची सायकल एकदा पंक्चर होऊन अशीच मोडली होती तर त्या सायकलवाल्याने दिली नवी करून-” दादाने सांगितले, “पण तो पैसे घेतो हो, तुजजवळ आहेत पैसे?”

सोन्याने अंग चाचपडले. “अरेच्या! आई आणि कार्लेकर यांच्याकडे हट्ट धरून बुशशर्ट घ्यायचा होता ते राहिलेच की! खिसा असता तर दिले असते पैसे काढून. पण आता?”

“नाहीत ना पैसे?” दादा म्हणाला, “मला फसविलेस ना?”

“नसू दे पैसे. मी रस्त्यात लोकांना सोंडेने सलाम करून मिळवीन पैसे आणि देईन सायकलवाल्याला. झाले?” सोन्या म्हणाला.

“ए, पण आपण दोघे बरोबर कसे चालणार? तू जाशील पुढे निघून. आणि ही सायकल मी कशी उचलू?” दादा म्हणाला.

“काही काळजी नको. मी घेतो पाठीवर तुला, मग तर झाले?” सोन्या म्हणाला.

सोन्याने दादाला सोंडेने उचलून पाठीवर बसवले. मोडलेली सायकल त्याच्या हातात दिली आणि तो चालू लागला. दादाला गंमत वाटत होती. “हटो बाजू, बाजू हटो!” तो ओरडला.

बराच वेळ दादा घरी आला नाही म्हणून त्याचे वडील त्याला शोधत येत होते. दादा म्हणाला, “सोन्या, माझे बाबा येताहेत. उभा राहा.”

“नको रे बाबा.” सोन्या म्हणाला, “मला भीती वाटते!”

“नाही, माझे बाबा चांगले आहेत. कधी कधी मारत नाहीत ते. ते जवळ आले ना म्हणजे तू मला खाली उतरव हं-” दादा म्हणाला.

बाबा जवळ आले तसा दादा टाळ्या पिटू लागला. मग सोन्याने त्याला

अलगद सोडेंने खाली उतरवले आणि अदबीने त्याने सोडेंने सलाम केला. पण बाबांचे लक्षच नव्हते. दादाला सगळे बाबांना सांगायची घाई झाली होती. सायकल मोडल्याचे बाबांच्या लक्षात आले नव्हते. घाईघाईने दादा म्हणाला, “दोस्ता, आम्ही जातो. टाटा. फिर मिलेंगे!” आणि ते दोघे मोडकी सायकल घेऊन निघालेही.

सोन्याला बरे वाटले आणि वाईटही वाटले. बरे अशासाठी वाटले की, सायकल दुरुस्तीची कटकट मिटली होती व वाईट अशासाठी वाटत होते की, त्याचा एक दोस्त असा अचानक आला आणि गेलाही! त्याचे नावगाव विचारायलाही सोन्या विसरला होता.

★ ★ ★

आजार

सोन्या खाली मान घालून आपल्या जागेकडे वळला. त्याला खालमानेने एकटेच परतताना पाहून नाग आपल्या फण्यावर उभा राहिला आणि डोलून डोलून त्याला निरखू लागला. सोन्याची पाउले अगदी संध गतीने पडत होती. तो नाराज असला पाहिजे, असे नागाच्या ध्यानात आले. त्याला वाईट वाटले. त्याने उगीचच आपली जीभ दोन-चार वेळा

बोलण्यासाठी तोंडाबाहेर काढली. आपला आवाज सोन्यापर्यंत पोहोचणार नाही, असे त्याच्या ध्यानात आले. केवढा बंदोबस्त केला आहे या उद्यानचालकांनी! आतून वाटत असते, एखाद्या बादशहाप्रमाणे आपल्याला शीशमहालात ठेवले आहे! पण बाहेरून लावली आहे भक्कम बारीक जाळी! त्याला माणसांचा भयंकर राग आला. ‘त्या पोराला आता धीर नसता देता आला चार शब्द बोलून! बाबाहो, माझे दात उपटून म्हातारे केले मला तुम्ही, तुम्हाला भीती वाटते म्हणून. ठीक आहे. पळून जाऊ नये म्हणून बंदोबस्त केला तरी हरकत नाही. पण आपल्या सोबत्यांशी बोलायचीसुद्धा सोय तुम्ही ठेवीत नाही! थूत!’ असे मनाशी म्हणून रागाच्या भरात त्याने एक फूत्कार टाकला आणि त्यामुळे ग्लानी येऊन धपकन त्याचा फणा खाली पडला!

कोल्ह्याने सोन्याकडे पाहिले आणि तो मिस्किलपणे दोन-दोनदा खाकरला. ‘उगाच ऐटीने फिरत होता नाही का साखळदंड सोडून! आता कशी? ते एवढेसे पोरगे, पण त्याने देखील काय टांग मारली आहे!’ आणि हे बोलल्यावर तो स्वतःशीच एकदा हसला! हत्तीला टांग मारण्याची कल्पना चमत्कारिक वाटली. हत्तीला दुसरा हत्तीच टांग मारायला हवा. मग एक हत्ती धपकन जमिनीवर कोसळेल आणि दण्णकन आवाज येईल! सोन्या त्याच्या समोरून गेला तेव्हा त्याची पाउले जोरात वाजली आणि उगीचच आपला पिंजरा हलल्यासारखे कोल्ह्याला वाटले आणि तो

घाबरला. मनात म्हणाला, "बरे तर बरे, या माणसांनी भोवताली हा भक्कम पिंजरा उभारला आहे म्हणून, नाहीतर काही धडगत नव्हती!"

थोडा पुढे गेला तो एका काळतोंड्या माकडाने पिंजऱ्याचे गज धरून उगीचच सरकून वरून खाली घसरल्यासारखे केले आणि तोंड विचकले. सोन्याच्या बरोबरचा मुलगा कुठेतरी नाहीसा झाल्याचे त्याला दिसले. तेव्हा माकड मनाशी म्हणाले, "सोन्या, बाबा, माझ्यासारख्यांशी दोस्ती करायचे सोडून कशाला गेलास त्या माणसाच्या पोराशी दोस्ती करायला? मी काय वाईट आहे? पण असेल ते विटवा आणि नसेल ते भेटवा, असे आहे ना! हत्ती म्हणे फार बुद्धिमान असतो! बथ्थड लेकाचा! शेवटी माणसाच्या जवळपास पोचणारे त्याच्यासारखे बुद्धिशाली आम्हीच! उगीच नाही देवाने दोन हात आणि दोन पाय दिले आम्हाला!" काळतोंड्याचे हे तोंडातल्या तोंडात पुटपुटणे शेजारच्या लालतोंड्याच्या कानावर गेले आणि तो हिणवण्यासाठी म्हणाला, "दोन हात, दोन पाय आणि वर शिवाय एक शेपूटही दिली आहे आपले शहाणपण जगाला समजावे म्हणून!"

हे ऐकताच काळतोंड्या त्याच्यावर वस्सकून खेकसला.

सोन्याकडे पाहून शहामृगही पुढे झाले आणि झपझप आवाराच्या कोपऱ्यापर्यंत येऊन टाचा उंच करून आणि मान वेळावून वेंधळ्यासारखे पाहू लागले. त्याच्या काहीच ध्यानात येत नव्हते.

सोन्या आलेला पाहून बोकड आणि शेळ्या एकदम कोपऱ्यात जाऊन

एकमेकांना बिलगून उभ्या राहिल्या.

पोपटाने एक कर्कश शीळ घातली. 'कशी जिरली एका माणसाची?' असा त्याचा अर्थ होता. पण सोन्याने आपल्याकडे लक्ष दिले नाही आणि आपले शीळ घालणे व्यर्थ गेले म्हणून तो उगीचच रागावला. त्याचा जुना मालक एक भैया होता. तो सूरदासाची भजने म्हणायचा. त्यांतले एक त्याला आठवले आणि नकळत त्याच्या चोचीबाहेर पडले -

तू तो राम सुमर जगा लढवा दे ।

हाथी चलत है अपनी गतमों...

कुतर भुक्त वाको भुक्वा दे । तू तो राम...

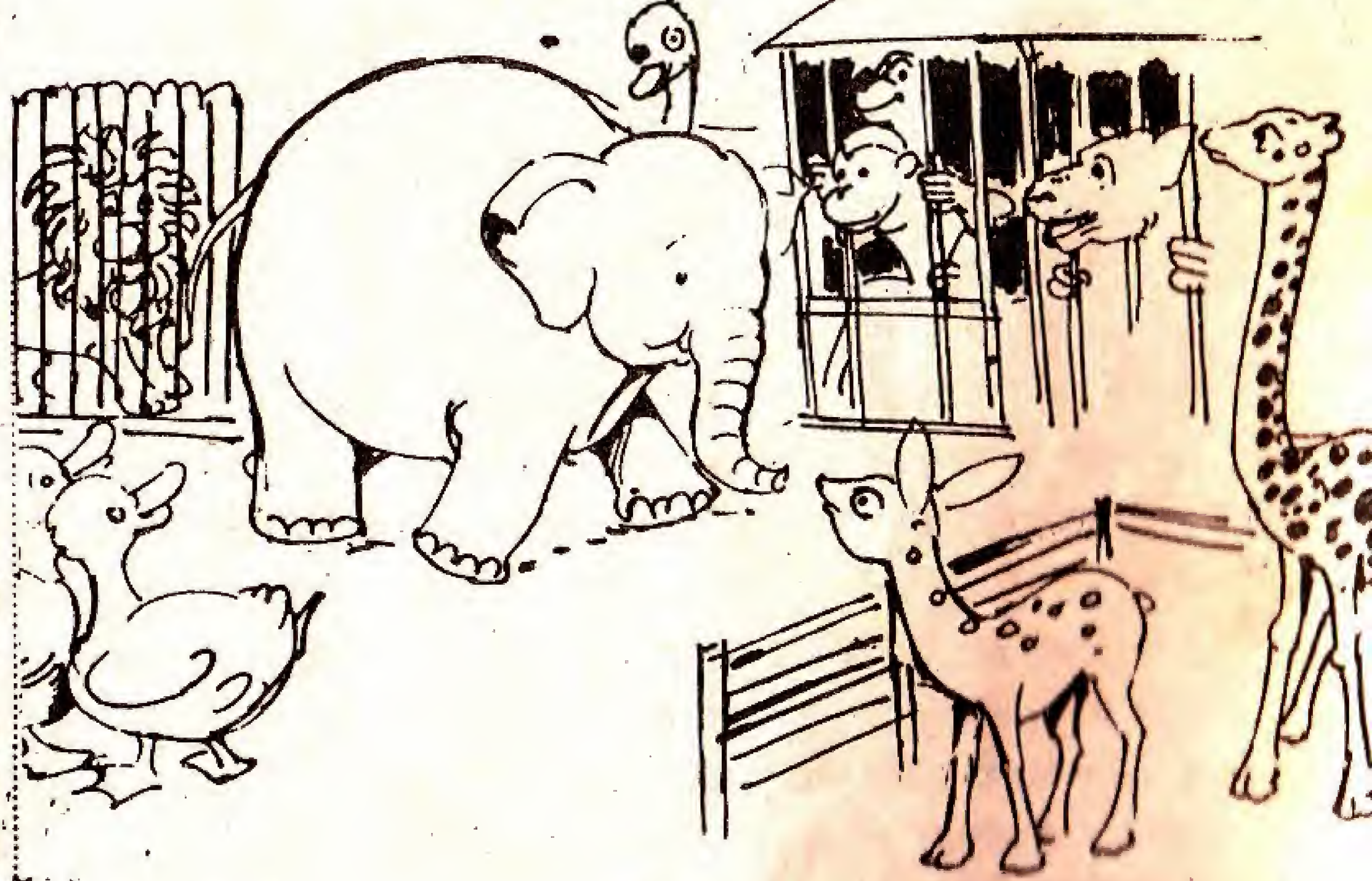
आणि पोपटाला एकदम स्वतःचा राग आला! काय लेकाचे खोटेपणाने लिहितात! आणि हे लिहिणाऱ्यांना माणसे संत म्हणतात! हत्ती आपल्या गतीने चालतो, खुशाल कुत्र्याला तो भुंकू देतो, त्याच्याकडे हुंकूनही पाहत नाही! कुत्तरड्याकडे नसेल पाहत, पण माझी शीळ ऐकली की सगळे पाहतात माझ्याकडे. सोन्या ज्याला दादा, दादा असे गोडीगुलाबीने म्हणत होता, ज्याच्याशी दोस्ती करीत होता, तो मुलगा देखील मी शीळ घालायचा अवकाश की, माझ्यासमोर येऊन उभा राहील! कितीतरी मुले माझ्यासाठी पेरू आणतात, डाळिंब आणतात; 'मिठूऽऽ, पोपऽट' म्हणतात. मीही ते उच्चारले म्हणजे टाळ्या वाजवतात, उड्या मारतात. मला पिंजऱ्यात कोंडले आहे म्हणून, नाहीतर मी मुलांच्या

खांद्यावर बसलो असतो, त्यांना पापी दिली असती! ... काय मस्तवाल धूड आहे! उगीच नको एवढी मिजास! त्या पोरट्याने सायकलवर बसायची परवानगी दिली म्हणून एवढी ऐट होय? निघाले ऐटीत सायकलवर बसायला आणि मग झाले फजीत! स्वतःच्या पाठीवर वाहावे लागते सगळ्यांचे ओझे. गद्धे हमाल! आमचे तसे नाही, आम्ही ऐटीत माणसाच्या खांद्यावर बसतो!”

सोन्याला यातले काहीच समजले नाही आणि तो तसाच पुढे गेला. तेव्हा पोपट चवताळून म्हणाला, “बध्दड लेकाचा!”

पांढऱ्या नेपाळी मोराला हत्तीचे थारी कौतुक वाटे. एवढा मोठा प्राणी आणि त्याला खुशाल मोकळा सोडतात आणि आपल्याला मात्र ह्या कोंडवाड्यात कोंडून डांबून ठेवतात, याबद्दल तो फार नाराज असे. आपला हत्तीच्या दातांसारखा, बर्फासारखा पांढरा शुभ्र रंग! पेशवे उद्यानातल्या पिंजऱ्यात राहण्याने तो काळवंडून गेला आहे, त्याची सारी शान बिघडली आहे, याचे त्याला थारी वाईट वाटे. त्याला एक खोड जडली होती. त्याच्या डोक्यात विचार आला की, पिंजऱ्यात इकडून तिकडे फिरत दाणे टिपण्याचे विसरून एक सपाटा मारून पिंजऱ्यात अगदी वरच्या दांडीवर तो जाऊन बसे. तिथून त्याला इथून तिथून सगळे पेशवे उद्यान पाहू लागले. सोन्याकडे असाच तो आता वर जाऊन टक लावून पाहत बसला.

सोन्या जवळ आल्यावर सिंहाने उगीचच हात-पाय ताणून एक जांभई दिली आणि मिशांवरून एक पंजा फिरवला. डोळे किलकिले करून एकदा सोन्याकडे पाहून त्याने पुन्हा घोरण्याला प्रारंभ केला.

अस्वल गजाजवळ उभे राहिल्यागत पुढचे पाय वर उचलून बसले होते. त्याने एकदा कराकरा केस खाजवले आणि तोंड विचकून ते म्हणाले, “काय झाली का शतपावली? आणि तो तुमच्याबरोबरचा मुलगा दिसत नाही कुठे तो?”

सोन्याला त्याचा भयंकर राग आला. ‘काय होते रोजच्या रोज आंघोळ करायला? निदान आठ-पंधरा दिवसांनी तरी न्हावे चांगली शिकेकाई लावून. तर सदानूकदा बसले आहे अंग खाजवीत! नाहीतर मी, एक दिवस तरी माझी आंघोळ चुकते का?’

त्याला एकदम कालेकरांची आठवण झाली. सोन्यावर किती त्यांची माया होती. साबू लावून त्याला आंघोळ घालायचे आणि तेल लावून काळा तुळतुळीत करायचे. त्याच्या माथ्यावर ते पांढरे नक्षीदार गंध काय फक्कड दिसायचे! पाहून घ्यावे. कालेकरांच्या आठवणीने त्याला गहिवरून आले आणि त्याची पाउले आणखीनच मंदगतीने पडू लागली. आपल्या विचारात तो बुडून गेला. जागेवर तो केव्हा येऊन पोचला कळलेदेखील नाही.

हिरवे गवत समोर पडले होते. पण त्याला सोंड लावायची इच्छाच

होईना. उगीच एक चाळा म्हणून त्याने गवताच्या पाच-पन्नास काड्या आपल्या माथ्यावर सोंडेने फेकल्या. चार-दोन काड्या पाठीवर पडल्या. अंगाची कातडी हलवून त्या त्याने खाली झटकून टाकल्या. डोक्यावरचे झटकलेले गवत सोंडेने उचलून तोंडात काही त्याने घातले नाही! तसाच कितीतरी वेळ तो उभा राहिला. मधूनच एखादी गवताची जुडी चाळा म्हणून माथ्यावर घ्यायचा आणि तसाच वेंधळ्यासारखा उभा राहायचा. डुलायचेही तो जणू विसरला होता. त्याच्या डोळ्यांसमोरून त्याचा तो इवलासा दादा, त्याची सायकल, त्याचे गोडगोड बोलणे तरळून जात होते. कुठे बरे तो असे छान छान बोलायला शिकला असेल?

हळूहळू अंधार पडला. सोन्याही मग खाली बसला. मध्येच त्याचा डोळा लागायचा. तेवढ्या त्या डुलकीत त्याला तो गोजिरवाणा दादा दिसायचा. दादाशी त्याची छानपैकी दोस्ती झाली होती. अगदी एकाच भेटीत. जणू गेल्या जन्मीचे भाऊ! खरेच गेल्या जन्मी आपण कोण असू? दादा कोण असेल? सोन्या स्वतःशीच पुटपुटला.

डुलक्या आणि पुटपुटणे यांतच सारी रात्र संपली. चारा तसाच समोर पडून होता. सोन्याने चार घासदेखील खाल्ले नव्हते. मागच्या पायातला काढलेला साखळदंड पुन्हा पायात घालायची शुद्ध सोन्याला राहिली नव्हती.

सकाळी माहूत आला. सोन्याचे ते रूप पाहून तो चरकलाच. सोन्याला

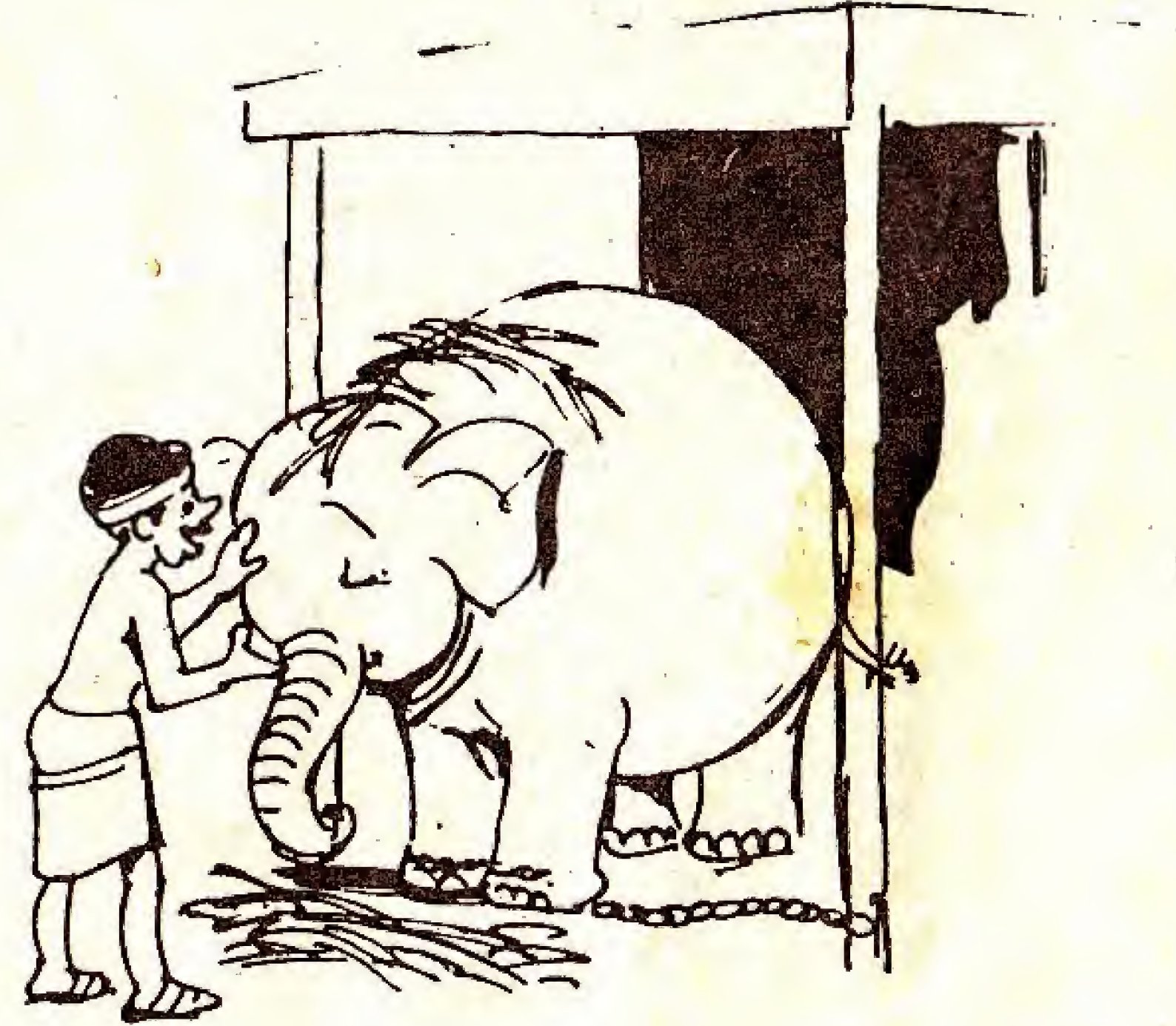
काहीतरी आजार झाला असला पाहिजे खास! नाहीतर चाऱ्याचा फडशा पाडणारा सोन्या सगळा चारा तसाच टाकून बसून कसा राहिला असता! सोन्याच्या डोळ्यांवर एक प्रकारची गुंगी होती. माहुताने पाहिले तर साखळदंड तसाच पायाबाहेर पडलेला!

आपण सोन्याला काल बांधायलाच विसरलो, याची माहुताला चुटपुट लागून राहिली. पण पाय मोकळा असूनही सोन्याने धांगडधिंगा घातला नाही, याचे त्याला खूप कौतुक वाटले. त्याने जवळ जाऊन सोन्याच्या पाठीवर थोपटले, तसा सोन्या एकदमच दचकला आणि बसता होऊन उठायचा प्रयत्न करू लागला. त्याची सुस्ती माहुताच्या लक्षात आली. सोन्या उठून उभा राहिल्यावर त्याने त्याची सोंड गोंजारली. परंतु सोन्या रोजच्यासारखा खुशीत आला नाही. सोन्याचे काहीतरी बिनसले आहे, हे माहुताच्या लक्षात आले. सोन्याला त्याने पुन्हा थोपटले, गोंजारले. सोन्याला तो म्हणाला, “अरे बेटा, आज झालेय काय तुला?”

• तरीही सोन्या रंगात आला नाही.

मग त्याने चांगल्या लुसलुशीत गवताचा एक घास करून आणला आणि सोन्यापुढे धरला. पण सोन्याने सोंड हलवल्यासारखे केले आणि सोंडेत काही त्राण नसल्याप्रमाणे त्याची सोंड खाली पडली! त्याला अगदी गळाल्यासारखे झाले होते.

माहुताने त्याला पुन्हा चुचकारले. पुन्हा त्याच्यापुढे घास केला. सोन्याने

सोंडेने घास घेऊन तो मस्तकावर झटकल्यासारखे केले. परंतु तोंडात काही तो घातला नाही.

माहुताला वाटले, सोन्या रुसला आहे. पुन्हा त्याने सोन्याला कुरवाळले. त्याच्या सोंडेचा मुका घेतला आणि त्याला घास दिला. सोन्याने मोठ्या कष्टाने तो घास घेतला. माथ्यावर झटकल्यासारखे करून तो तोंडात घातला. पण आज घास त्याच्या तोंडातच घोळू लागला. त्याच्या घशाखाली तो उतरेना.

“का रे बेटा, काय झाले आहे तरी काय तुला, अं? सांग तरी. चाऱ्याला तोंडसुद्धा लावले नाहीस काय रे गुलामा!” असे म्हणून माहुताने त्याला थोपटले. सोन्याला गहिंवरून आले. तो पटकन खालीच बसला. हे सगळे असे आपल्याला काय होते आहे, ते सोन्यालाही उमजेना. आजवर त्याला असा हल्लकपणा कधीच आला नव्हता.

सोन्याच्या डोळ्यांवर झापड यायची, पण त्याला झोप लागायची नाही. त्याला कधी कालेंकर आपले लाड करीत आहेत, असे वाटायचे. कधी आई खोटे लटके रागावते आहे, असे दिसायचे. तिचा लटका राग तिच्या डोळ्यांत लखून दिसायचा. सोन्या हसला की त्या रागातही तिला हसू फुटायचे! गंमत!

मग सोन्याला त्याचा छोटा दादा आठवला. त्याला एकदम रागाचा कढ आला, वडील भेटले म्हणून काय झाले? मी एवढा त्याच्याशी खेळलो.

पण साधे नावगाव पत्तादेखील सांगितला नाही! ही काय रीत झाली? ‘याला शहाणा मुलगा नाही म्हणत!’ त्याची आई त्याने खट्याळपणा केला की त्याला असेच म्हणायची.

मग त्याला एकदम दादा परत गेल्यानंतरच्या एकेक गोष्टी आठवल्या. नागोबाची ती डोळ्यांची भाषा, कोल्ह्याचे चिडवण्यासाठी खाकरणे, शहामृगाचे मान वेळावून चकण्या दृष्टीने पाहणे, पोपटाचा बिलंदरपणा. शीळ घालीत होता लेकाचा! कालेंकरांकडे एक पोपट होता. तो तोफ उडवायचा. पण नंतर असा भेदरून जायचा! पण हा शीळ घालीत होता. पिंजऱ्यात होता म्हणून, नाहीतर दाखवला असता सोंडेचा इंगा! आणि ते गचाळ अस्वल दात विचकून बोलत होते! माकडोबा तर एक नंबरचे बदमाश!

त्याला वाटले, त्या मानाने ती सर्कशीतली मंडळी किती सभ्य होती. सोन्या नगरसंचार करून परतला तेव्हा प्रत्येकाला मनातून त्याचे भारी कौतुक वाटले होते. नाहीतर ही रानवटे. एकाला काही मन असेल तर शपथ!

सोन्याला आईची, कालेंकरांची आणि इतर जुन्या सोबत्यांची भारी आठवण येत होती. त्या आठवणींनी त्याचे डोके भणाणून जात होते. डोळ्यांत उगीचच पाणी तरळल्यासारखे वाटत होते. एक प्रकारची हुरहूर वाटत होती. आईला भेटता आले तर काय गंमत होईल, असे त्याला

वाटले. पण कालेंकरांनी तिला कुठे नेले असेल कोणाला ठाऊक? पूर्वी त्याला रात्री सर्कसच्या बॅडचा आवाज ऐकू यायचा. एखाद्या वेळी पहाटे सिंहाचे ओरडणे कानांवर यायचे. अलीकडे किती दिवसांत तसे काहीच घडले नव्हते! सोन्याचा जीव हुरहुरत होता, काहीच करण्याची इच्छा त्याला होत नव्हती. उठवत नव्हते. अंग जणू मणामणाचे जड झाले होते.

माहुत थोड्या वेळाने आला तरी सोन्या तसाच सुस्त! रोज आंघोळीची वेळ झाली की हुरावणारा सोन्या, आज आंघोळीला उठता उठेना. पाण्यावर नेले तर एक पाय पाण्यात टाकून मागे मागेच घेऊ लागला. माहुताने धाकदपटशा दाखवून पाहिला. पण सोन्या रुसलेला नव्हता, त्यामुळे रागावण्याचा परिणाम होईना. सोन्याला त्याने परत आणले. त्याच्या जागी बांधले. दिवसभर सोन्याचे असेच चालले होते. त्याचे कशात म्हणून चित्त लागत नव्हते.

संध्याकाळी मुले येऊ लागली, त्यांचा आरडाओरडा ऐकू आला की, सोन्या हरखून जायचा. खूप खूष व्हायचा. पण आज तसे काहीच त्याला वाटेना. सुस्तच्या सुस्त! रोज मुले जवळ आली की, त्यांना सलाम करणारा सोन्या आज सोंडदेखील उचलीना. त्याच्या डोळ्यांवरही जणू झापड आली होती. सोन्या रोजच्यासारखा रंगात येईना तेव्हा मुले त्याच्याशी छेडखानी करू लागली. सोन्या मधूनच एखाद्या वेळी दादा आला का, ते डोळे किलकिले करून पाहायचा आणि दिसला नाही की,

पुन्हा मान टाकायचा. आपल्या जुन्या लोकांची त्याला सारखी आठवण यायची. मुलांनी काढलेली एखादी खोडी असह्य वाटली की, आज सोन्या एकदम रागावल्याचा आविर्भाव करीत होता. रोज तोही तसाच खोडकरपणा करून मुलांची गंमत करायचा. पण आज त्याचे कशातच लक्ष नव्हते.

दुसऱ्या दिवशीही सोन्याची तीच स्थिती! चारा खाणे नाही, की डोलणे नाही! अगदी गरीबडा होऊन गेला होता. मग माहुताने त्याला कसलेसे औषध दिले. सोन्याला वाटले थू थू करून थुंकून टाकावे! वरून कणकेच्या गोळ्यासारखे दिसत होते, पण आत कसे गिळगिळीत लागत होते! सोन्याने ते कसेबसे गिळून टाकले.

मग एक दिवस सोंडेखाली, ओठांत उगीचच काहीतरी हुळहुळत राहिले. सोन्याला काय ते समजेचना. त्याने चारचौघांकडे चौकशी केली तर कोणालाच काही माहीत नव्हते!

मग एक दिवस ओठात काही तरी कडक पदार्थ घुसल्यासारखे त्याला जाणवायला लागले. त्याला त्या जागी जीभ फिरवायचा चाळाच लागला. चार-दोन वेळा त्याने सोंडेने चाचपूनही पाहिले.

माहुत बिचारा काळजीत होता. रोज हे नाही तर ते औषध सोन्याच्या पोटात ढकलीत होता. चार-पाच दिवसांनी त्याला संशय आला म्हणून त्याने सोन्याचा जबडा उघडून पाहिले तो दोन पांढरे ठिपके त्याला दिसले!

तो हरखला. त्याने आनंदाने टाळ्या वाजविल्या. सोन्याची पाठ थोपटली. म्हणाला, “हातेच्या, मला वाटले कसला आजार आहे! आता ध्यानात आले. सोन्या, आता मोठा झाला आहेस बरे! तुला पुढचे दात यायला लागले आहेत. शाबास पट्टे!”

सोन्याला हे ऐकून मोठा आनंद झाला. आपल्या आईसारखे दोन छानदार दात आपल्याला येणार! आईचे दात काय सुरेख दिसायचे! आणि त्याला ती वेटोळी बसवली होती पुढे. कालेकर नोकरांकडून ती वेटोळी घासून घ्यायचे. त्या पांढऱ्या दातांवर ती पिवळी वेटोळी अशी सुरेख दिसायची! आपले दात मोठे झाले की आपणही तशी सोनेरी वेटोळी बसवून घ्यायचीच, सोन्याने ठरवून टाकले.

आपल्याला दात येणार, या कल्पनेने सोन्याच्या अंगात बळ संचारले. तो ताजातवाना झाला. आता चारा खाऊ लागला, डुलू लागला. मुलांची गंमत करू लागला.

★ ★ ★

गणपती

आ पल्या ओठांतून दोन पांढरे स्वच्छ इवले इवले कोंब बाहेर आल्याची जाणीव होताच सोन्या हरखून गेला. त्याचे दुखणे कुठल्याकुठे पळाले, जुन्या आठवणींचा रवंथ करणारे मन आता उत्साहाने भरून गेले. सोन्या त्या आनंदात आता पुन्हा डोलू लागला. समोरचे गवत मोठ्या ऐटीने सोंडेत उचलू लागला. माथ्यावर सोंडेने ते झटकून तोंडात घालताना सोंडेलाला त्या इवल्या कोंबांचा स्पर्श झाला की त्याचे सारे अंग रोमांचित होत होते. आपल्याच मस्तीत तो दंग असे. कोल्ह्याने कशी टवाळी केली, पोपटाने नावे कशी ठेवली- काही म्हणता काही आता त्याला आठवत नव्हते. आपल्या आईसारखे पांढरे शुभ्र दात आपल्याला येणार हा एकच एक आनंद त्याला होत होता.

सोन्याला थोडी हुशारी वाटतेसे पाहिल्यावर माहुताने त्याला आंघोळीसाठी डोहात नेले. सोन्या पाण्यात निरखून निरखून आपले रूप पाहू लागला. वा वा! काय मस्त आहेत हे दात! त्याला एकदम जाणवले की, आपल्याला दात नसल्याने आपण कसे विद्रूप दिसत असू! आपल्या ध्यानात एवढी साधी गोष्ट इतके दिवस कशी काय आली नाही, त्याचेच त्याला आश्चर्य वाटले. डोहाच्या पाण्यात उभे राहून, बसून, पाण्याजवळ

तोंड नेऊन, तोंड लांब करून निरनिराळे अंगविक्षेप करून सोन्या आपले दात निरखीत होता. पूर्वी त्याला आंघोळ भारी आवडे. बुचकळ्या माराव्या, डुबक्या घ्याव्या, सोंडेचे टोक तेवढे बाहेर ठेवून पाण्याच्या आतून चालावे-फिरावे, डोळे उघडून पाहावे, निपचित पडून राहावे असे आंघोळ करताना त्याचे सारखे चाले. पण आता पाण्याच्या बाहेर डोके ठेवून पाण्यात पाहण्यात जी गंमत होती ती काही औरच होती!

सोन्याला नवी भुले दिसली की, वाटायचे त्यांना आपले हे नवे वैभव दाखवावे. पण इतके छोटे छोटे दात छोट्या मुलांना काही दिसायचे नाहीत, आणि मग सोन्याला त्या मुलांचा अस्सा राग यायचा!

सोन्याच्या सोबत्यांना त्याच्यात एकाएकी झालेला फरक फार जाणवला.

सिंहाने हातपाय ताणून जांभया देता देता डोळे किलकिले करून पाहिले तर सोन्या मोठ्या रंगात येऊन डोलतो आहे! त्याला आश्चर्य वाटले. त्याने चाटूनपुसून एकदा ओठ आणि मिशा साफ केल्या आणि तो सोन्याला म्हणाला, “काय सोनोपंत, आज विशेष खुशी दिसते आहे? काय भानगड आहे?”

“भानगड? काही नाही बुवा!” सोन्या म्हणाला.

“नाही कसे, काही तरी नवे घडलेले दिसतेय! स्वारी कधी नव्हे ती एवढी आनंदात कशी?”

सोन्या हसून म्हणाला, “ओळखा पाहू!”

“तुझा तो छोटा दादा तुला भेटलेला दिसतोय. तो... ज्याची सायकल तू मोडून टांकलीस तो.” सिंह म्हणाला.

सोन्याला एकदम दादाची आठवण झाली. खरेच दादा भेटला तर काय गंमत होईल? त्याला आपण आपल्या दातांची खबर देऊ. त्यालाही आनंद होईल.

सोन्याच्या तंद्रीचा भंग करीत सिंह म्हणाला, “काय, ओळखले की नाही मनातले?”

“अं हं. चूक. पुन्हा ओळखा.” सोन्या म्हणाला.

“आज पाण्यात खूप डुंबायला मिळाले, होय ना?” सिंहाने विचारले.

“चूक!” सोन्या हसत हसत म्हणाला, “आता तिसऱ्यांदा जर उत्तर चुकले तर कान धरून तीनदा थोबाडीत मारून घ्यावे लागेल हं!”

“तुझ्या गळ्यात माहूत घंटा बांधणार आहे, होय ना?” सिंह म्हणाला.

सोन्याने आपला गळा चाचपडला. खरेच की, त्याच्या गळ्यात घंटा नव्हती! सोन्याला राग आला. “लेकाचे मला अजून लहान कुक्कूबाळ समजतात! माझ्या गळ्यात अजून घंटादेखील बांधली नाही. चालताना कसा टण टण आवाज येतो! चालायलाही कशी मजा वाटते!” सोन्याला वाटले, सगळे लोक आपल्यावर अन्याय करतात. त्याला बुशकोट शिवला नव्हता. त्यामुळे त्या भेळवाल्याने आणि गुन्हाळवाल्याने त्याचा

अपमान केला होता. आता भुंडा कंठ म्हणून हा सिंह चिडवणार!

एवढ्यात सिंहाने विचारले, “काय, कसे ओळखले!”

सोन्याने मान हलवली. म्हणाला, “चूक! आता धरा कान आणि घ्या मारून तोंडात.” सिंहाला लाज वाटली. पण तिकडे काळतोंड्या माकडाने हे ऐकून सिंहाच्या ऐवजी स्वतःच शिक्षा घेतली. सोन्या आणि सिंह हसले!

“ती पाहा माकडाने माझ्याऐवजी राजा घेतली. आता सांग तुझे गुपित.”

सोन्याने आपली सोंड वर केली. म्हणाला, “आता तरी ओळखा.”

“उगीच कोड्यांची भाषा नको बोलूस. सांगून टाक ना झपटप.” सिंह उत्सुकता न आवरून म्हणाला.

“हे पाहा, माझ्या ओठांतून काय आले आहे ते!”

“काय बुवा?”

“दोन पांढरे पांढरे ठिपके!”

“हं हं, दात होय.”

“होय, दात!”

“मग त्यासाठी तू एवढा आनंदात-बेहोशीत आहेस? रामा रामा! अगदीच कसा रे मूर्ख तू?”

“मी मूर्ख काय? नवे दोन दात आले तर आनंद नाही वाटू तर काय रडत बसावे?”

“अरे, पण कसले ते तुझे दात. ना खाण्याच्या उपयोगाचे ना लढण्याच्या. नुसते दोन दोन मणांचे ओझे होणार ओझे?”

“होऊ दे झाले ओझे तर. तुम्हाला नाही ना ते वहायला लागणार?”

“आपल्याला एवढे मोठे दात असते तर आपण तर बुवा सरळ नदीत जीव दिला असता, जीव!” सिंह म्हणाला.

“आमच्या जीव असा एकाएकी गमावण्याइतका वर नाही आला म्हटलं.” सोन्या म्हणाला.

“यालाच मूर्खपणा म्हणतात! नुसते दिसायचे दात! खाण्याला-पिण्याला फुकट अडथळा! दात बाहेर दिसू लागले की माणसे त्याला विद्रूप म्हणतात; आहे ठाऊक? आणि बेट्या, तुझे तर दात नुसते बाहेर दिसण्यापुरतेच! यात आनंद वाटण्याजोगे, अभिमान बाळगण्यासारखे आहे काय?” सिंहाने सरबत्ती केली.

“आहे काय अभिमान बाळगण्याजोगे म्हणता? तुम्हाला असे सुरेख, शुभ्र, मोठमोठे दात नाहीत ते! माझ्या दाताला जे मोल आहे तसे दुसऱ्या कुणाच्या दाताला आहे! सांगा ना?” सोन्याही ठणकावून बोलला.

“पण मित्रा, दात नसतात कोणाला? इवल्याशा उंदरापासून माझ्यासारख्या वनराजांपर्यंत सर्वांनाच दात असतात. आता आपल्याला दात आले म्हणून तुला हसा-नाचायचे तर ते तुझे तुला लखलाभ!” सिंह एकेरीवर येऊन बोलणे थांबवण्यासाठी म्हणाला.

“आपण इतरांना विचारू या. दात येण्याचा अभिमान बाळगावा की नाही ते.” सोन्याने तोड सुचवली.

“तू आपला तुझ्या मनाची खात्री पटवण्यासाठी बस करीत साक्षी-पुरावे!” असे म्हणून सिंहाने एकदा हातपाय ताणले, एक जांभई दिली आणि तो पिंजऱ्यांतल्या पिंजऱ्यात फेऱ्या मारू लागला.

सिंहाच्या पलीकडे वाघोबा होते. त्यांना सोन्याने ललकारले. विचारले. वाघोबांनी सिंहाचीच तळी उचलली. संतापून सोन्या म्हणाला, “मांडलिक मंडळी तुम्ही, सिंहाच्या विरुद्ध बोलायची तुमची काय हिंमत!”

मग कोल्ह्याला त्याने विचारले. कोल्ह्याने तिरकस बोलून सोन्याची जिरवायचा आव आणला. तेव्हा सोन्या म्हणाला, “लेका, तू तर आश्रित. उष्ट्या पत्रावळीवर जगणारा! सिंहाची तळी तू उचलणारच.”

समोरच्या हरणाला त्याने विचारले. तेव्हा ते म्हणाले, “मित्रा सोन्या, ह्या लोकांना यातले काही म्हणता काही कळत नाही. माझ्या माथ्यावर जशी शिंगांची शोभा, तशी तुझ्या दातांची शोभा! या मांसखाऊ रानवटांना त्यातले काय समजणार! अलबत्या-गलबत्यांना तू याबाबत काही विचारू नकोस!”

सोन्याला हरणाचे बोलणे पटले.

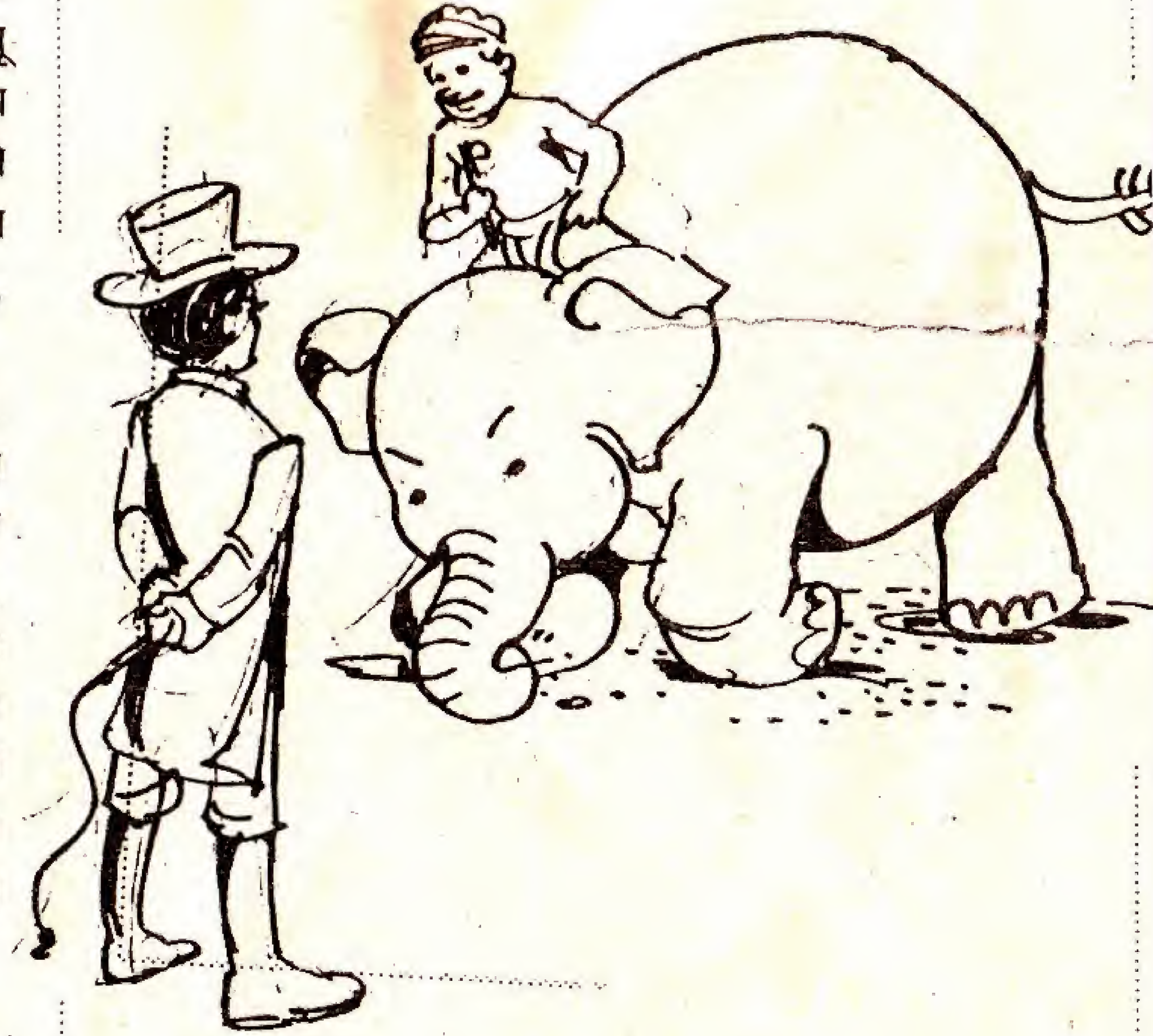
संध्याकाळी सोन्या माहुताबरोबर फिरायला निघाला. माहुत आता त्याला थोडे थोडे शिकवू लागला होता. सोन्याला सोडने मुजरा करायला

येत होते. आता सोंडेने तो ठेवल्या वस्तू उचलू लागला होता. अगदी सुईसुद्धा उचली! मग पुढचे दोन पाय उचलण्याची कसरत त्याला शिकवू लागले. ते मात्र सोन्याला भारी जड जाऊ लागले. पण आपल्याला माणसासारखे दोन पायांवर उभे राहता आले तर काय मजा होईल, असे सोन्याला वाटत होते. मागचे पाय, पुढचे पाय वाकवून त्याला गुडघे टेकता येऊ लागले. सोन्याच्या पाठीवर आता लोकांना पटकन चढता येईल, अशी माहुताची खात्री झाली.

माहूत सोन्याला फार आवडायचा. सोन्यावर त्याची भारी माया होती. सोन्याला आवडायची नाही एकच गोष्ट आणि ती म्हणजे त्याच्या मानगुटीवर बसल्यानंतर हातात तो अंकुश घेऊन बसे आणि खुशाल त्याला टोची. सोन्याच्या डोक्यात असह्य कळ येई. सोन्याला वाटे, कशाकरता हा अंकुश? सोन्या तर सुतासारखा सरळ असे. पुष्कळ वेळा माहूत आपल्या मांड्यांच्या इशान्याने किंवा नुसता कान धरूनसुद्धा त्याच्याकडून कामे करून घेई. नदीच्या डोहात जाताना एखादी बारीकशी छमटी घेऊन तो सोन्यावर स्वार होई. 'शहाण्याला शब्दांचा मार, मूर्खाला तमाचा!' असे तो म्हणेदेखील. माहुताचा अंकुश तेवढा सोन्याला मुळीच आवडत नसे.

सोन्याला पाय मोकळे करण्यासाठी एखाद्या वेळी गावातसुद्धा नेत.

पावसाळी दिवस सुरू झाले. भुरभुर येताना रस्त्यातून भटकताना मोठी गंमत वाटे! एखाद्या वेळी धुके पडलेले असे. त्या वेळी तर सोन्याला खूपच मजा वाटे. ढगातून वाट काढीत आपण चालत आहोत, अशी त्याची कल्पना होई. त्याच्या अंगाला त्या धुक्याचा मऊ मुलायम स्पर्श होई. पुढे श्रावणात ऊन-पावसाचा खेळ सुरू झाला! घडीत ऊन तर घडीत सावली! उजानात एके ठिकाणी ऊन तर जवळच दुसरीकडे सावली! मधूनच झाडांच्या पानांतून कवडसे डोकावत. सोन्या ते खेळ पापणीदेखील न लवता पाहत राही.

श्रावण संपता संपता सगळीकडे दुर्वांचे रान माजले. इतर कुठल्याही गवतापेक्षा दुर्वांची चव काही और असते! सोन्याला वाटे, हरळीचाच भारा आपल्यापुढे टाकला जावा! पण त्याच्यापुढे कणकेचे गोळे येत. कधी पिंपळाची पाने तर कधी दुसरी कसली, येऊन पडत. हरणा-बकऱ्यांचे खाणे पुढे आले की सोन्याला राग येई. पण भुकेल्या तोंडी ते सारे त्याला गोड करून घ्यावे लागे.

एक दिवस सोन्या माहुताबरोबर गावात आला तर त्याला जिकडे-तिकडे गाजावाजांची गडबड दिसली. त्याला काही कळेना. कोणाला विचारावे तर जो तो आपल्याच धांदलीत. रस्त्यांत मांडव पडले होते. मध्ये मखरे लावली होती. मखरांत मोठमोठे आरसे लावले होते. सोन्याला भारीच गंमत वाटली.

थोडा पुढे गेल्यावर त्याला दिसले की, आपल्यासारखा परंतु गोरागोमटा कोणी तरी लोकांनी मखरात बसवला आहे! कित्येक ठिकाणी मांडी घालून स्वान्या बसलेल्या. जवळ ताटात कायसेसे भरलेले आणि पायाजवळ एक पिटुकला उंदीर! सोन्याला ते ध्यान पाहून हसू आवरेना. आपल्याप्रमाणे दुर्वा खाण्याऐवजी हे छोटे कणकेचे गोळे तो कसे काय खातो, ते त्याला समजेना. एवढ्याने याचे पोट कसे भरत असेल, हा त्याला प्रश्न पडला. जरा निरखून पाहिले तो या मोठ्या ध्यानाच्या पुढ्यात तसलेच एक छोटे ध्यान! आणि दुर्वा खाण्याऐवजी अंगाखांद्यावर ठेवलेल्या! सोन्याला ते सगळे पाहत राहावेसे वाटत होते. पण माहुताने त्याला एक छमटी मारली आणि मांड्यांनी ढोसले तेव्हा सोन्याचा नाइलाज झाला. तो पुढे निघाला.

थोडे पुढे गेल्यावर अणखी एक तसेच ध्यान त्याला दिसले. परंतु ह्याची ऐट काही न्यारीच होती! डोक्यावर मंदिल बांधलेला. अंगात जाकीट-सदरा चढवलेला! सोन्याला एकदम जुन्या आठवणी झाल्या. कपडे शिवण्याबद्दल सोन्याने हट्ट धरला तेव्हा त्याची आई म्हणाली होती, हत्तींच्या जातीला का कुठे कपडे घालतात? आपल्या अंगावर भरजरी आणि चांदवे लावलेली झूल तेवढी घालतात म्हणे. खोटारडी! आता जवळ असती तर दाखवले असते हे ध्यान! साधा एक बुशकोट शीव म्हटले तर तो देखील शिवला नाही! त्यामुळे त्या दिवशी केवढी फजितीची

वेळ आली होती. 'खिशात दमड्या आहेत का?' म्हणून जो तो हिणवीत होता. सलाम करून मिळविलेले पैसे कोटाच्या खिशात ठेवून सोडोने मी खुळखुळवले असते! असे ऐटदार चालता-बसता यायला पाहिजे. मजाच मजा!

थोडे पुढे गेल्यावर दाटीने फळीवर बसलेली त्याच्यासारखी कितीतरी मंडळी त्याला दिसली आणि पाहायला तरी किती लोक जमले होते! ही मंडळी आपल्यासारखीच गरीब, प्रेमळ असली पाहिजेत. तेव्हाच इतकी सलगी लोक करताहेत!

एवढ्यात सोन्याला एक छोटा मुलगा दिसला. होय रे हो, तोच असला पाहिजे! त्या दिवशीचा सायकलवाला दादा. सोन्या त्या दिशेने पाउले उचलू लागला. दादाला भेटून त्याच्याशी त्याला बोलायचे होते. त्याला जाब विचारायचा होता. 'सायकल मोडली म्हणून काय मैत्री कुणी मोडतात?' असे त्याला विचारायचे होते पण माहूत जाऊ देईना. सोन्याने आपली सोड उभारून दादाला खूण करण्याचा प्रयत्न केला, पण दादा आपल्याच नादात होता. एका छोट्याशा पाटावर तांदूळ पसरले होते आणि त्यावर एक सुबकशी मूर्ती त्याने घेतली आणि तिच्यावर एक रंगीत कापड घालून तो निघाला. त्याच्याबरोबर एक वडीलधारे गृहस्थ होते. त्यांनाही सोन्याने ओळखले. त्याचे ते वडीलच! त्या दिवशी दादाला न्यायला तेच आले होते! दादाने क्षणभर नजर वर केली. आपल्याचकडे त्याने पाहिले

असे सोन्याला वाटले! पण वडिलांनी त्याला हाताने सावरून दुसरीकडे वळवले.

“वडील माणसे इथून तिथून सगळी सारखीच!” सोन्याच्या मनांत आले, “हा माहूत आणि ते दादाचे वडील, दोघे सारखेच खाष्ट! इतक्या दिवसांनंतर आम्ही भेटणार होतो, पण भेटू दिले नाही. भेटलो असतो तर यांचे त्यात काय बिघडणार होते! एकीकडे माझ्याशी मैत्री करू द्यायची नाही आणि दुसरीकडे माझ्यासारखी एक मूर्ती घेऊन द्यायची! अजब आहेत बुवा मोठ्यांची डोकी!”

दादा दिसेनासा होईपर्यंत सोन्या त्याच्या वाटेकडे टक लावून पाहत राहिला.

माहुताने त्याला चक्कर मारून परत आणले. सोन्या दिवसभर विचार करीत होता, ही काय भानगड आहे? पण त्याला काही कल्पना करता येईना.

अंधार पडू लागला. तरी सोन्याला स्वस्थ वाटेना. शेवटी त्याने आपल्या सोबत्यांना विचारायचे ठरवले.

“सिंहदादा, अहो सिंहदादा” सोन्याने पुकारले. पण सिंह दारादूर झोपी गेला होता. वाघाच्या घोरण्याचा आवाज येत होता. अस्वल आपले अंग कराकरा खाजवीत होते. त्याच्या अंगाची घाण सोन्यापर्यंत आली आणि त्याने तोंड वळवले! माकड अजून जागे होते. शेंगा सोलून दाणे खाण्याच्या

उद्योगात गढून गेले होते.

“अहो माकडराव, अहो माकडराव.” सोन्याने हाक मारली.

माकडाने शेंगावरील नजर न वळवता नुसते कान टवकारले.

“मी सोन्या बोलतो आहे.”

“बोल की!”

“वाटले, तुमचे लक्ष आहे की नाही!”

“ऐकायला कान पुरतात. डोळे लागत नाहीत!” माकड शेंगादाण्यांचा बोकाणा भरीत म्हणाले.

“आज मी एक गंमत पाहिली गावात गेलो तेव्हा.”

माकडाने तोंडातला दाण्यांचा बोकाणा गालात सारला आणि विचारले,

“काय गंमत पाहिली?”

“अहो, माझ्यासारखे प्राणी दाटीने फळीवर मांडलेले आणि लोक आपापल्या घरी त्यांतून निवडून नेत होते.” सोन्याने सांगितले.

“मग त्यात काय बिघडले. अरे, मी झाडावर राहत होतो तेव्हाची गोष्ट. एका यात्रेच्या दिवशी एका कुंभाराच्या दुकानात फळीवर माझ्यासारखी दिसणारी तीन माकडे एकत्र ठेवलेली पाहिली अनु भारी आश्चर्य वाटले. खुशाल एकाने कानावर हात ठेवले होते,”

“कन्नावर हात! ते कशाला बुवा?”

“आपल्या कानी सात बाळ्या म्हणून.”

“म्हणजे?”

“आपल्यावर जबाबदारी काही नाही असे दाखवताना असे कानावर हात ठेवतात.... दुसऱ्या माकडाने तोंडावर हात ठेवले होते.”

“ते कशाला?”

“आपण काय खातो आहोत ते कोणाला दिसू नये म्हणून.”

“आणि?”

“तिसऱ्याने ठेवले होते डोळ्यांवर हात.”

“ते कशाला?”

“मांजर दूध पिताना नाही का आपलेच डोळे मिटत आपल्याला कोणी पाहू नये म्हणून, तसेच ते!”

“मग माझ्यासारखी ध्याने कशाला मांडली असतील तिथे?”

“कशा होत्या त्या मूर्ती?”

“अगदी माझ्यासारख्या. फक्त बसल्या होत्या. एक हात पसरलेला, एक हात पुरे म्हणणारा.”

“असेल बुवा, आपल्याला नाही ठाऊक. दुसऱ्या कोणाला विचार. त्या सिंहाला विचार.”

“सिंहाला?”

“हो, सिंहाला.”

“त्याला तर कुणी गावात देखील येऊ देत नाहीत.”

“अरे, पण एकदा एका नाटकात त्याच्यासारखाच कोणीतरी खांब्यातून बाहेर पडलेला मी पाहिला होता. चेहरा त्याच्यासारखाच आणि खाली माणसाचे पाय! माणसेसुद्धा मोठी अजब असतात. सिंहाला पाहूनसवरून अशी काय मूर्ती केली होती कोणाला ठाऊक!”

“तुला गावातली बरीच माहिती दिसते, रे.”

“माहिती आहे म्हणजे? माझी अर्धी जिंदगी गावातच गेली आहे.”

“कोणाकडे?”

“सर्वांच्याकडे. बहुतेक सगळ्या घरांत मी जाऊन डोकावून आलो आहे.”

“मग मी विचारले, त्याचे सांग ना!”

“ते मात्र मला नाही ठाऊक.” असे म्हणून माकडाने सुरकन गजावरून एक सुळकांडी मारली आणि खाली उसाचे एक कांडे पडले होते ते सोलून खाऊ लागले.

सोन्याला काहीच उलगाडा होत नव्हता. हे सगळे नीट जाणणारा कोणी आपल्या सोबत्यांत त्याला दिसत नव्हता.

“दादाला विचारले म्हणजे कळेल.” सोन्या मनाशी म्हणाला, “अजून मला तो विसरलेला नाही. आला म्हणजे एक दिवस विचारू.”

अंधार पडू लागला. सोन्याला जांभया येऊ लागल्या. त्याचे डोळे मिटू लागले. तो खाली बसला आणि त्याने छानपैकी एक ताणून दिली!

बालमंदिर

एक दिवस सोन्याला चांगले सजवून ऐन दुपारचेच बाहेर काढले. सोन्याला काहीच कळेना. “कुठे बरे आपल्याला नेत असतील?” तो मनाशी विचार करीत थबकला. पण माहुताने त्याच्या माथ्यात अंकुश लावला. सोन्याला वेदना झाल्या आणि डोक्यातले विचार झटकून टाकून तो पुढे निघाला.

एक जंगी मिरवणूक त्याला दिसली. बैलगाड्या, मोटारी, हातगाड्या, बाबागाड्या- जिकडे-तिकडे त्याच त्या! आणि त्या प्रत्येकात त्याच्यासारख्या दिसणाऱ्या मूर्ती! सोन्याला भारीच गंमत वाटली. तो डौलाने पाहत पाहत चालला. लोकांची तोबा गर्दी उडाली होती.

सोन्याला नेऊन सर्वांत पुढे उभे केले. मग एकदम आकाश भेदणारी घोषणा झाली-

“गणपती बाप्पा...”

“मोरया!”

“पुढच्या वर्षी...”

“लौकर या!”

आणि एकदम पाच-पंचवीस लोकांनी मूठमूठ गुलाल उधळला.

सोन्याच्या अंगावर भुरूभुरू तो लाल रंग पडला. डोळ्यांत गेला. डोळे थोडे चुरचुरले.

सोन्याला गंमत वाटली.

मग ताशे, ढोल वाजू लागले. लेजीम खणखणू लागली. सोन्याला वाटू लागले, त्या नादात आपणही जरा नाचावे, कुदावे. आवाज असा धुंद करणारा येत होता की विचारू नका!

सोन्या मागे वळू लागला तो माहुताने माथ्यात अंकुश रोवला. सोन्या कळवळला. त्याने सोंड वर केली. त्याला एकदम वाटले, आपल्या सोंडेल्याच पुढे डोळे असते तर काय मजा झाली असती! मग असेच उभे राहून कुठलेही पाहता आले असते! एवढा गदारोळ मागे चाललेला आणि आपल्याला तो पाहू देत नाहीत म्हणजे काय?

इतक्यात खाकी कपड्यातला एक शिपाई आला आणि त्याने माहुताला पुढे चालण्याची खूण केली. माहुताने मांड्यांनी सोन्याला खुणावले. सोन्या पाय उचलून निघाला. हळूहळू निघाला. पुन्हा एकदा घोष उठला-

“गणपती बाप्पा...”

“मोरया!”

“पुढच्या वर्षी...”

“लौकर या!”

आणि नंतर एकमेकात मिसळत हाच घोष सारखा होत होता. सोन्या

मधूनच मागे वळून पाहण्याचा प्रयत्न करीत होता. माहूत त्याला हाकलीत होता. रस्त्याच्या दुतर्फा लोक उभे होते. खिडक्यांतून, घरांवरून बायका-मुले डोकावून डोकावून सारे पाहत होती. मिरवणुकीपुढे आपल्याला जागा दिली, अशी जाणीव सोन्याला झाली आणि तो आणखीनच ऐटीने चालू लागला.

थांबता थांबता तो कितीतरी वेळ चालत राहिला. सूर्य कलल्यावर नदीच्या काठावर तो आला. सोन्या हरखला. याच पुलावरून तो पहिल्या प्रथम एकटाच पेशवे उद्यानात आला होता. पाण्यात जायची तो सारखी चुळबूळ करू लागला. नदीकिनार्यावर ही एकच झुंबड उडाली. मग सोन्या गुडघाभर पाण्यात उतरला.

“सुखकर्ता, दुखहर्ता, वार्ता विघ्नाची
नुरवी, पुरवी प्रेम, कृपा जयाची...”

कापूर, उदबत्तीचा वास दरवळत होता. घंटा खणखणत होती. निरांजने ओवाळली जात होती. “बाप्पा-मोरया...”

मग आकाशाला भिडणाऱ्या आवाजात “समुद्रपर्यंताया एक राळीति...”

सोन्याला सोंड पुढे करायला सांगितले. त्याच्या सोंडेत एक मूर्ती दिली गेली. सोन्या भर प्रवाहात गेला आणि माहुताच्या इशान्यासरशी त्याने ती पाण्यात सोडली.

सोन्याला भारीच वाईट वाटले. लोक पाण्यात या मूर्ती का टाकतात, ते त्याला समजत नव्हते. पण जिथपर्यंत त्याची नजर पोचत होती तिथपर्यंत माणसेच माणसे होती! लहान मुलेदेखील पाण्यात उतरत होती.

हळूहळू आवाज कमी झाला. अंधार होऊ लागला. सोन्याला उदास वाटू लागले. माणसेही थकल्या पाउलांनी परतू लागली. सोन्याला हुरहुर वाटत होती. इतकी माणसे दिसली पण त्याचा दादा त्याला भेटला नव्हता!

कसातरी एकदाचा सोन्या उद्यानात परतला. माहूत खाली उतरला. त्याने सोन्याच्या पायात साखळदंड घातला. त्याच्यापुढे गवताचा एक भारा टाकला आणि तो निघून गेला.

“नमस्ते सोन्या!” कोणीतरी म्हणाले.

पण सोन्याचे तिकडे-नव्हे, कुठेच लक्ष नव्हते. त्याला काही करावेसे वाटत नव्हते. उभे राहावेसे वाटत नव्हते. गवत खावेसे वाटत नव्हते. बसावेसे वाटत नव्हते. थकवा आला होता, पण झोप येत नव्हती. जांभया देत होता, झापड येत होती, पण डोळे मिटावेसे वाटत नव्हते. कोणाशी बोलावेसे वाटत नव्हते. कुणी आपल्याशी बोलावे असे वाटत नव्हते. खांबासारखा तो तिथे उभा होता!

“काय रे सोन्या, तुला झालेय तरी काय?” सिंहाने विचारले.

“अं! काय?... कुठे?... काही नाही!”

“अरे, चित्त ठिकाणावर आहे का? मी सिंह विचारतो आहे तुला! असा

कावरा-बावरा का दिसतो आहेस, अं?"

"काय? कावरा-बावरा! काही नाही."

सिंह हसला. त्याने ओळखले की आता बोलण्यात अर्थ नाही. पण माकड कसले स्वस्थ राहायला. त्याने सोन्याला हाका मारण्याचा सपाटा चालवला. त्याच्या हाका मारण्याने वाघ जागा झाला. अस्वलाने तिकडे डोळे वळवले. शहामृग ढांगा टाकीत पिंजऱ्याच्या त्या किनाऱ्याला येऊन उभे राहिले. उंट मान वेळावून पाहू लागला. बदकाने एकदा क्लक क्लक केले. हरणे कान टवकारून पाहू लागली. मोर आपल्या घराच्या वरच्या दांडीवर जाऊन बसला. पोपटाने उगीचच एक शीळ घातली. नागोबाची झोपमोड झाल्याने त्राग्याने त्याने एकदा चारी दिशांनी अंधारात पाहून घेतले.

"अहो सोन्या बापू... सोन्या बापू?"

सोन्याच्या कानात आवाज जात होता पण कोण, कोणीकडून हाका मारीत आहे ते उमजत नव्हते.

"सोन्या बापू... मी काळतोंड्या बोलतो आहे. या इकडे तुमच्या समोर... उजवीकडे. हं, इकडेच."

पण सोन्याला काही उमजत नव्हते. वाघाने हाळी दिली तरी तेच. शहामृगसुद्धा 'सोन्या, सोन्या' ओरडले. पण एक नाही नि दोन नाही!

"सोन्याची तब्येत आज ठीक नाही खास!" काळतोंड्या म्हणाला.

"थकलेली दिसते आहे स्वारी," वाघ पुटपुटला.

"मागच्यासारखा आजार न होवो बिचान्याल!" अस्वल म्हणाले.

"मागे काय झाले होते?" माकडाने विचारले.

"माहीत नाही का? सोन्या असाच आजारी नव्हता का? गवताच्या काडीला सोंड लावीत नव्हता. पाहूवत नसे त्याच्याकडे."

"हं हं. दात आले तेव्हाची गोष्ट."

"मग आता पुन्हा दात येणार की काय त्याला?"

"अरे बाबा, हत्तीला पुढचे दोनच तर दात असतात. ते तर आले. ते काय माकड आहे होय, पंचवीस-तीस दात यायला!"

माकड गप्प बसले. हळूहळू सगळीकडे शुकशुकाट झाला. आकाशात तारे चमकू लागले. सोन्याने वर मान केली. त्याला वाटले, लुकलुक करून तारा म्हणतो आहे, "गणपती बाप्पा... मोरया!" एकदम त्याला गुलालाचा वास आल्यासारखे वाटले. तो थोडा हुशार झाला. गवताची एक पेंढी त्याने माथ्यावर टाकून झटकली आणि नंतर डोलत ती तोंडात घातली. त्याला एकदम बरे वाटले. मग बसून तो गवताचे घास चघळू लागला. केव्हा झोप लागली ते त्याला कळलेदेखील नाही.

आपले सोबती म्हणजे एकेक नग आहेत! एवढे मोठे झाले, पण साध्या साध्या गोष्टींचीसुद्धा माहिती नाही त्यांना! आपला दादाच काय तो

आपल्याला खरीखुरी माहिती पुरवू शकेल, असे सोन्याला सारखे वाटे. तो दादाची एकसारखी वाट पाही.

का बरे दादा आज आला नाही? काल तर त्याने आपल्याला नक्कीच पाहिलेले असणार. सगळ्यांनी पाहिले, मग त्याने पाहिले नसेल, असे कसे होईल? मग आपल्याला तो भेटला का नाही? मग सोन्याच्या ध्यानात आले. आपण उगीचच दादावर रागावतो आहोत. आपल्याला तरी कुठे त्याला भेटता येत होते. नुसती मान मागे वळवली तर मांड्यांचे रेटे, नाहीतर छमटीचा फटका! आणि तरीही नाही लक्ष दिले तर अंकुश! ह्या मोठ्या माणसांना समजत नाही, हेच खरे. मी मागे पाहिले असते म्हणून काय बिघडत होते कोणाचे? पण नाही ना. लहान मुलांना त्यांच्या मनाप्रमाणे वागू देतील तर ही मोठी माणसे कसची? आपल्यासारखेच दादाचे झाले असणार! त्याच्या बाबांनी त्याला नसेल आपल्याकडे येऊ दिले.

सोन्याला सगळ्याच मोठ्या माणसांचा एकदम राग आला. कालेकर ते तसले! त्याला बुशकोटसुद्धा शिवून दिला नाही. त्याची आई, तीही तशीच! उगाच रागवायची. त्याच्या आसपासच्या सगळ्या वडीलधाऱ्या मंडळींचा त्याला थारी राग आला. त्याचे डोळे लाल झाले. श्वास जोराने वाहू लागला. समोरच्या गवताच्या काड्या त्या श्वासाबरोबर मागे-पुढे होऊ लागल्या. पावलांनी उगीचच तो जमीन उकरू लागला. मागच्या

पायातल्या साखळीला त्याने उगीचच एक हिसका दिला.

संध्याकाळ झाली. उद्यान गजबजू लागले. वरच्या बाजूने झुकझुक करीत फुलराणी गेली! मुलांचे ओरडणे सोन्याला ऐकू येऊ लागले. आता मुले घसरगुंडीवरून घसरत असतील. आता चक्रावर बसून गर्रगर्र फिरत असतील. आता पाळणा वर गेल्यामुळे रहाट-पाळण्यातली मुले घाबरली असतील. आपणही तर लहान, मग आपल्याला का तिथे येऊ देत नाहीत? सोन्याच्या मनात आले. आपण तिथे दादाला नक्की गाठले असते. सोडोने सलाम केला असता. त्या दिवसासारखे उचलून पाठीवर घेतले असते. पण हे पाय ठेवले आहेत ना इथे जखडून! सोन्याने पायांतल्या साखळदंडाला जोराने एक हिसका दिला. पाय सुटला नाही, हुळहुळला! सोन्या कळवळला. मोठे झाल्यावर ह्या सगळ्या मोठ्यांना एकदा वठणीवर आणले पाहिजे! लहानांना डांबून ठेवतात काय? सोन्याच्या मनात सारखे हे घोळत होते. राग अंगात मावत नव्हता.

इतक्यात सोन्याची नजर समोर गेली. पाहतो तो काय, त्याचा दादा पैसा देण्यासाठी हात पुढे करून उभा! सोन्याने त्याला सलाम केला. त्याच्या हातातला पैसा घेताना हस्तांदोलन केल्यासारखा तो हलवला.

“ए, रागावला नाहीस ना माझ्यावर.” सोन्या आर्जवाने म्हणाला.

“नाही बुवा. कशाला रागावू तुझ्यावर?” दादा म्हणाला.

“खरेच नाही ना रागावलास?”

"नाही... नाही!"
 "एक विचारू?"
 "विचार."
 "त्या दिवशी पाटावर काय घेऊन चालला होतास?"
 "अरे, गणपती तो!"
 "म्हणजे?"
 "तुझ्यासारखीच त्याला सोंड आहे. पण तो हुशार आहे हो."
 "म्हणजे?"
 "शाळेत जाऊन शहाणा झाला आहे तो."
 "ए दादा, तू जातोस शाळेत?"
 "हो, जातो ना. माझ्या शाळेचे नाव आहे शिशुनिकेतन."
 "तिथे काय करतात?"
 "तिथे घसरगुंडी आहे, चक्कर आहे, आणि काय बरे, रहाटगाडगे आहे, आणि..."
 "आणखी?"
 "तिथे आम्हाला शिकवतात."
 "काय?"
 दादा खाली बसला आणि मातीत त्याने 'ग' गणपतीचा काढून दाखवला. "असे हिलायला शिकवतात आम्हाला."

"मी दाखवू काढून? ही तर आमची सोंड आणि हा पाय झाला."
 सोन्याने सोंडेने मातीत 'ग' काढला. पण त्याच्या सोंडेला मातीतले खडे टोचले. नाक हुळहुळले!
 "कारे सोन्या?"
 "कुठे काय दादा!"
 "तो गणपती किनई असे खूपखूप लिहितो."
 "सोंडेने."
 "नाही, हाताने."
 "शाळेत शिकवतात?"
 "हो."
 "कोणाला घेतात तिथे?"
 "सात वर्षांखालच्या मुलांना. तू त्या दिवशी आला होतास ना, तिथेच आमची शाळा आहे. बाहेर छानपैकी कुंपण. घसरगुंडी, चक्कर... तुला बाहेरून दिसेल बघ सगळे."
 "आत?"
 सोन्याने ठरवले, आपण काही सात वर्षांचे नाही. आपण शिशुनिकेतनमध्ये जायचेच! तिथे घसरगुंडीवर, चक्रावर... खूप खूप मजा करायची. इथे सारखा रखवालदार असतो. तिकडे मला नुसता फिरकूसुद्धा देत नाही. बस! ठरले, शिशुनिकेतनमध्ये, दादाच्या शाळेत जायचेच!

एक दिवस मोठी खटपट करून सोन्याने पायातली साखळी काढली. माहुताला वाटत होते, सोन्या सुटा असला तरी कुठे जाणार नाही. मागे एकदा सुटा होता तेव्हा कुठे तो गेला होता? त्यामुळे तो साखळदंड नुसता त्याच्या पायात अडकवल्यासारखा ठेवी.

दुपार होत आली. जेवून खाऊन मंडळी डुलक्या घेऊ लागली. तसा सोन्या हळूच बाहेर पडला. त्या दिवशी नदीतून बाहेर पडला होता तसा! रस्त्यावर वर्दळही कमीच होती दुपारची.

सोन्या दादाच्या शाळेच्या रोखाने निघाला. शाळेपाशी आला. दरवाजा बंद होता. त्याने तो खडखडवला. अंगणात खेळणारी मुले घाबरून माडीवर पळाली!

वर जाऊन सज्जात सगळी उभी राहिली. बाईही आल्या.

“सोन्या, सोन्या!” कुणीतरी ओरडले.

सोन्याने सोंड वर करून सलाम केला.

“बाई, अहो हा पेशवे उद्यानातला सोन्या!” कुणीतरी म्हणाले.

“गप्प बसा रे.” बाईनी दटावले.

“दार उघडा ना बाई, मी सोन्या!”

“नाही रे बाबा, तू आपला जा कसा!” बाई म्हणाल्या.

“मी नाही जाणार! मला तुमच्या शाळेत यायचे आहे. दादा म्हणाला होता, सात वर्षांखालच्यांना घेतात शाळेत तुमच्या. मला घ्या ना? मला

आता चौथे सरून पाचवे तर लागले आहे.”

बाई घाबरून म्हणाल्या, “नाही रे बाबा, ह्या मुलांना भीती वाटेल!”

“नाही वाटायची त्यांना भीती.”

“वाटेल.”

“अहो नाही. गणपतीशी तर खेळतात, मग माझ्याशी काय बिघडले खेळले तर.”

“नाही, नाही.”

“अहो, पण मी गणपतीसारखे शिकेन ना. दादा म्हणाला तस्से.”

“नाही, नाही.”

सोन्याने सोंडेने दार उघडले. तो आत आला. आधी घसरगुंडीकडे गेला. पण त्याला वर चढता येईना. मग तो चक्राकडे गेला. पण पाय ठेवल्याबरोबर ते जमिनीला टेकले.

सोन्या काकुळतीला आला. बाईना म्हणाला, “बाई, घ्या ना मला शाळेत. मलासुद्धा शहाणे व्हायचेय!”

सोन्या मुलांसारखाच हटवादी आहे हे बाईच्या ध्यानी आले. त्या म्हणाल्या, “अरे सोन्या, तुला मी शाळेत घेईन. पण आमची शाळा आहे माडीवर. जिना आहे बारका. तुला वर नाही येता येणार. मग वर्गात न बसता कसा शहाणा होणार तू?”

सोन्याने एकदा दारातून डोकावून जिन्याकडे पाहिले. ‘खरेच की!

केवढासा जिना केला आहे! कसे जाणार वर?' सोन्याच्या मनात विचार आला.

“हे पाहा, आमच्या शाळेत यायचे असेल ना तर बाईचे ऐकावे लागते.” बाई म्हणाल्या.

“होय रे, बाईचे ऐकणाऱ्या मुलांना शहाणे म्हणतात. होय ना ग, अंजू?” प्रदीप मध्येच म्हणाला.

काय करावे ते सोन्याला उमजेना.

बाई म्हणाल्या, “हे पाहा, आता नवी इमारत बांधू ना आम्ही, तेव्हा मोठा जिना करू हं, मग तू येत जा.”

सोन्याला बरे वाटले. मनातून तो हिरमुसला झाला होता. पण आज नाही तर नाही, केव्हा तरी बाई आपल्याला शाळेत घेणार आहेत, त्यांनी तसे कबूल केले आहे, याचे त्याला समाधान वाटले. सोन्या परतला.

रस्त्याने तो रमतगमत चालला होता. एकटाच सुटा हत्ती चाललेला पाहून लोक घाबरत होते. सोन्या डुलत चालला होता. पेशवे उद्यानापाशी तो प्लेचला, तो पोलिसांची गाडी त्याच्या समोरून झरकन गेली! उद्यानाच्या रोखाने ती गाडी भरधाव निघाली होती. त्यांनी घाबऱ्याधुबऱ्या माहुताचा तपास केला. तो आरामात झोपला होता! त्यांनी जोराने दार खडखडवले. “ऊठ रे बाबा. अरे, किती बेफिकीर तू. हत्तीला मोकळा सोडून खुशाल ढारादूर झोपतोस! तुला चांगले सडकायला हवे.”

माहुताला काही समजेना. मग कळले, सोन्या एकटाच गावात फिरतो आहे. त्याने अंकुश उचलला आणि तो पोलिसांच्या मोटारीत जाऊन बसला.

एव्हाना सोन्या आपल्या जागी जाऊन निमूटपणे उभा राहिला होता. सोन्या कुठेच दिसला नाही तेव्हा पोलिस घाबरले. पण माहूत म्हणाला, “जरा उद्यानात जाऊन पाहतो.”

पाहतात तो सोन्या अगदी सावासारखा जागी उभा! पोलिस आणि माहूत दोघेही खिशाणे झाले आणि न बोलता निघून गेले. सोन्याला गालातल्या गालात हसू येत होते!

★ ★ ★

वंकील

हळूहळू सोन्या उद्यानात रमू लागला. त्याचा अवखळपणा बराच कमी झाला. त्याचे दातही आता चांगले मोठे मोठे झाले होते. त्याची उंची वाढत होती. त्याला ह्या सगळ्याची गंमत वाटत होती. आता तो जवळजवळ नऊ फूट उंच झाला होता! त्याची सोंड चांगली जाडजूड झाली होती. त्याला कसला तरी एकसारखा सुगंध येतो वाटायचे! मस्तकाकडून

वान्याची झुळूक आली की सोन्याची स्वारी आणखी खुलाफुलायची! त्याच्याकडे पाहिले की तो अगदी नजरेत भरायचा. शाळा नाही तर नाही, काही तरी हुन्नर शिकावी, असे त्याने ठरवले. ज्या शाळेच्या जिन्यातून आपल्याला जाता येत नाही ती शाळा नाही तरी काय कामाची? आणि सोंडेने त्याने ज्या दिवशी ‘ग’ गिरवला होता तेव्हाच त्याची सोंड कशी हुळहुळी झाली होती! माहूतही सोन्यावर खूष होता. सोन्याला सलाम करता येत होता, सोंडेने वस्तू उचलता येत होत्या. आता त्याला पिंपावर बसवायला शिकवू लागले. सोन्याने कालेकरांच्या सर्कसमध्ये कसे ते पाहिलेच होते. हळूहळू ते त्याला जमले. आणखीही काही कसरती त्याला येऊ लागल्या. सोन्याच्या पाठीवर बसण्यात मुलांना मोठी मौज वाटायची. ढांगा टाकीत हल्लक हल्लक करीत तो चालायचा! त्याच्या गळ्यात आता एक मंजुळ घंटा बांधली होती. चालताना ती वाजू लागली की सोन्या आनंदायचा. पुढे त्याला एक झूलही शिवली. केशरी आणि हिरव्या रंगाची मस्त झूल होती! तिला मध्ये आरसे लावले होते. खाली छोटी घुंगरे बांधली होती. ती झूल चढवली की आपल्या चालीत फरक पडतो, असे सोन्यालाही वाटायचे. त्याच्या पायाजोगते चाळही मग आणले. चालताना त्यांचाही आवाज यायचा! रुंद सोंडेवर सुंदर रंगवीत. मस्तकावर रंगवीत. सोन्यासारखे लाड आखव्या उद्यानात कोणाचे होत नव्हते.

उद्यानातल्या इतर प्राण्यांना सोन्याचे चाललेले हे कौतुक आवडायचे

नाही. मग त्यांच्यात बोलणी व्हायची.

सोन्या म्हणजे अगदी काहीतरीच, असे उद्यानात त्या सर्वांचे मत होते. ही हेटाळणी सोन्याच्याही कधी कानावर यायची. पण तो कोणाशी भांडत नसे, कोणाला ऐत दाखवत नसे.

सकाळी उठला की तो सिंहाच्या पिंजऱ्याकडे पाही. सिंह जागा असला, फेऱ्या घालीत असला की त्याचे तोंड आपल्याकडे वळलेले पाहून त्याला तो सलाम करी. "शुभदिन वनराज!" तो म्हणे. पण पुष्कळ वेळा वनराज आपल्याच तंद्रीत असत आणि त्याच्या सलामीकडे त्यांचे लक्षही नसे. सोन्याला वाईट वाटे, पण आला राग तो गिळून टाकी.

कोणाशी कधी सोन्या तुसडेपणाने वागत नव्हता. कोणाची टिंगलटवाळी करीत नव्हता. त्याचा स्वभाव आनंदी होता.

कधी कधी सारे सोबती आपल्याविषयी असे उगीचच का बोलतात, ते त्याला समजायचे नाही. तो अस्वस्थ व्हायचा. पण त्याच्या आईने लहानपणी त्याला एक सांगून ठेवले होते, "सोन्या, कधी कोणाचे वाईट करू नकोस, कोणाचे वाईट चिंतू नकोस. दुसरा आपल्याशी वाईट वागला तरी आपण मनावर घेऊ नये. दुसरा वाईट-साईट बोलला तर त्याने अंगाला भोके थोडीच पडतात आपल्या? चांगल्या गोष्टीसाठी कष्ट करावे. दुसऱ्याच्या उपयोगी पडण्यासाठी प्राण वेचावे. असा वागशील तर तुला कधी वाईट वाटायचे नाही, जिवाला कसली टोचणी लागायची नाही.

दुसऱ्याच्या आनंदात आनंद वाटतो तो चांगला." आईचे हे शब्द आठवले की सोन्याला आपल्या आईचा अभिमान वाटायचा. एखाद्या वेळी तिच्या भेटीची उत्कंठा लागायची. पण भेट होणार कशी? तिचा ठावठिकाणा तरी त्याला कुठे ठाऊक होता? मग त्याला हुरहुर लागे. पण तिचे ते शब्द आठवत आणि ऊर समाधानाने भरून जाई. आईच्या पुण्याईमुळेच आपल्याला हे दिवस आले आहेत, असे त्याला वाटे.

सोन्याचे रूप खरोखरच मोठे देखणे होते. पाहणारा एकटक पाहतच राही. एक दिवस सोन्यासारखाच आणखी एक हत्ती उद्यानात आला. सोन्याचा जणू धाकटा भाऊ! सोन्याला खूप बरे वाटले. सोन्याचा त्याच्यावर जीव जडला. त्याची सगळी देखभाल सोन्या करी. त्यालाही सोन्याचा आधार वाटे.

हे दोन हत्ती उद्यानात येणाऱ्या प्रत्येकाच्या नजरेत भरत. मुलांची ही करमणूक होती. एक दिवस छायाचित्रकाराने त्यांची चित्रे काढली. 'छोट्यांचे मित्र' असे नाव देऊन ती छापली. सोन्या आणि त्याचा भाऊ दोघे सर्वत्र माहीत झाले. उद्यानातल्या फुलराणीसारखेच दोघे मुलांचे आवडते. त्यांच्याकडे मुलांची रीघ लागे. सोन्याला अवगत झालेल्या निरनिराळ्या गोष्टीही लोकांना माहीत झाल्या. सोन्या सलाम करतो, बारीकसारीक वस्तू उचलतो, स्टुलावर बसतो, आणखी कितीतरी गमती करतो!

उद्यानाच्या चालकांना एक दिवस कळले की, भारतीय मुलांच्या वतीने अमेरिकन मुलांना एक चांगलीशी भेट पंतप्रधान देणार आहेत. हत्ती पाठवण्याचे त्यांच्या मनात आहे. हा हत्ती म्हणजे मुलांच्या मनात भारताविषयी प्रेम निर्माण करणारा जणू वकीलच! सोन्यावर मुलांचे असलेले प्रेम उद्यान-चालकांना माहीत होते. एक दिवस समक्ष येऊन त्यांनी आपल्या डोळ्यांनी पुन्हा सोन्याला पाहिले आणि पंतप्रधानांना पत्र लिहिले, “पुण्याच्या मुलांचा आवडता मित्र सोन्या! त्याला अमेरिकेला पाठवा. त्या मुलांचाही तो मित्र बनेल.”

सोन्याच्या कानावर ही बातमी आली आणि त्याला हुरहुर वाटू लागली. भारतीय मुलांचे आपण वकील होणार म्हणून आनंद आणि नव्या धाकट्या भावाला सोडून जावे लागणार याचे दुःख! पण ही मोठी संधी होती. सोन्या उत्सुक होता.

शेवटी एक दिवस पंतप्रधानांचे पत्र आले. सोन्याची निवड त्यांना पसंत होती. लगेच सोन्याला मुंबईला न्यायचे ठरले. दुसऱ्या दिवशी सोन्या जाणार होता. रात्री त्याने सर्वांचा भरल्या अंतःकरणाने निरोप घेतला. “चुकलेमाकले क्षमा करा.” तो सर्वांना म्हणाला.

सिंह, वाघ, अस्वल, उंट, माकड, जिराफ, मोर सगळ्यांनाच वाईट वाटले. सोन्याचा त्यांना रागही येत होता आणि लळाही लागला होता.

रात्री सोन्या आणि त्याचा भाऊ सोंडेत सोंड अडकवून कितीतरी वेळ

गप्पा मारीत होते. जुन्या आठवणी एकमेकांना सांगत होते. पहाटे तसेच एकमेकांच्या सोंडेच्या मिठीत ते झोपले.

सकाळी माहुताने सोन्याला स्वच्छ आंघोळ घातली. सगळा साज चढवला. सोन्या फारच सुरेख दिसत होता. आणि सोन्या निघाला.

सगळ्यांनी प्रेमभराने निरोप दिला, डोळ्यांत आसवे आणून निरोप दिला.

सोन्या मजल दरमजल करीत मुंबईला निघाला. घाटातून जाताना त्याला मोठी गंमत वाटली. मुंबईत त्याला खूप उकाडा झाला. गर्दीने जीव उबला. इतक्या लांबचा पल्ला एकाच वेळी सारखा मारल्याने सोन्याचे अंग ठणकत होते.

सोन्याला बंदराकडे आणले. समोर अथांग समुद्र! एवढे पाणी सोन्याने कंधी पाहिले नव्हते. पाण्यात शिरून मनसोक्त आंघोळ करावी, असे सोन्याला वाटले, पण त्याला जाऊ कोण देणार?

समोर एक अजस्त्र घर खालीवर होत होते. ते घर किनाऱ्याजवळ उभे होते. सोन्याला घरात जायचे होते! कसे नेणार! सोन्याला शिशुनिकेतनची गोष्ट आठवली. तिथल्यापेक्षाही लहान लहान जिने इथे होते. आपल्याला बहुधा बाईंनी पाठवले तसे परत पाठवणार, सोन्याला वाटले.

पण थोड्या वेळाने एक खांब त्याच्या डोक्यावर आला. मग सोन्याच्या पोटाखालून दोन्या घालण्यात आल्या. थोड्या वेळाने अलगद सोन्या

उचलला गेला! सोन्याला जन्मात कोणी कधी असे उचलले नव्हते! मग चक्रासारखा तो वरचा खांब फिरू लागला. सोन्याला वाटले. उद्यानातल्यासारखा हा खेळ असावा. पण थोड्याच वेळात सोन्याला पुन्हा खाली करण्यात आले. सोन्या त्या घराच्या वरच्या मजल्यावर उतरला होता! माहूतही तिथेच आलेला दिसला. कुठून आला होता ते सोन्याला कळलेच नाही. सोन्याला हे घर बरे वाटले.

आणि एकदम भोंगा वाजला. कानाच्या पाळी सोन्याने कानांवर दाबून धरल्या. धडधड आवाज होऊ लागला. सोन्या फार घाबरला. पण समोर माहूत पाहून त्याने धीर धरला.

मग हळूहळू जमीन दूर जात चालली, दिसेनासी झाली. वर खाली सगळीकडे निळेच निळे! सोन्याला मळमळू लागले. गवताची काडी तोंडात धरावीशी वाटेना. हातपाय मोकळे करायलाही जागा नव्हती. अंग घामेजले होते, पण डुंबायला डोह नव्हता. सकाळी सूर्य उगवत होता, दुपारी डोक्यावर येत होता, संध्याकाळी मावळत होता! रात्री चांदण्या लुकलुक करीत होत्या. बस्स, जमीन कुठे दिसत नव्हती. डोंगर दिसत नव्हते. ताजे गवतदेखील मिळत नव्हते. माहूत दादापुता करून त्याला चार घास भरवीत होता. सोन्याही निमूटपणे तेवढेच खात होता.

मधेच तीनचार वेळा जमीन दिसली आणि नंतर दिसेनाशी झाली. पुन्हा वर आकाश, खाली पाणी. उंकाडाही कमी होत गेला. थंडी वाढू लागली.

हिंडणे फिरणे बंद झाल्याने सोन्या कंटाळला. सगळे तेच ते!

एक दिवस सोन्याला आकाशात पक्षी दिसले आणि त्याचा जीव हरखला.. त्यांची ओळखदेख नव्हती, पण त्याला ते आपलेच सखे वाटले. मग डोंगर दिसले. हळूहळू जमीन दिसू लागली. 'संपला एकदाचा प्रवास!' सोन्याचा जीव भांड्यात पडला. किनारा लागला. सोन्याला पहिल्यासारखेच अलगद उचलून जमिनीवर ठेवले!

सोन्याच्या स्वागताची जंगी तयारी होती. माहुताने त्याला सजवले. सोन्याला उद्यानात येणाऱ्या मुलींसारख्या मुलींनी येऊन कपाळावर कुंकू लावले. त्याच्या गळ्यात फुलांचा हार घातला. त्या दोन मुलींच्या बरोबर आणखी मुले होती. गोऱ्या रंगाची, भुऱ्या केसांची, घाऱ्या डोळ्यांची. सगळी आनंदली होती. हसत होती.

मग बँड वाजू लागला. मुलांच्या रांगांमधून माहुताच्या मागून सोन्या मोठ्या ऐटीने चालत गेला. मग त्याला एका उद्यानात नेले. भले मोठे उद्यान! तिथे शेकडो मुले सोन्याची वाट पाहत होती.

सोन्या मैदानात गेला. त्याने सगळ्यांना मान वाकवून सोंडेने सलाम केला. मुलांनी टाळ्या पिटल्या. शिड्या मारल्या. मग सोन्याने आणखी खेळ करून दाखवले. त्याने मुलांकडून फुलांचे गुच्छ घेतले. पैसे उचलले. मुलांच्या अंगावर फुले उधळली. सोंडेने पाणी घेऊन एकदम मधेच फुरं करून पाणी उडवले. त्यातून सातरंगी धनुष्य दिसले! मुले हसत होती.

ओरडत होती, हाळ्या मारीत होती.

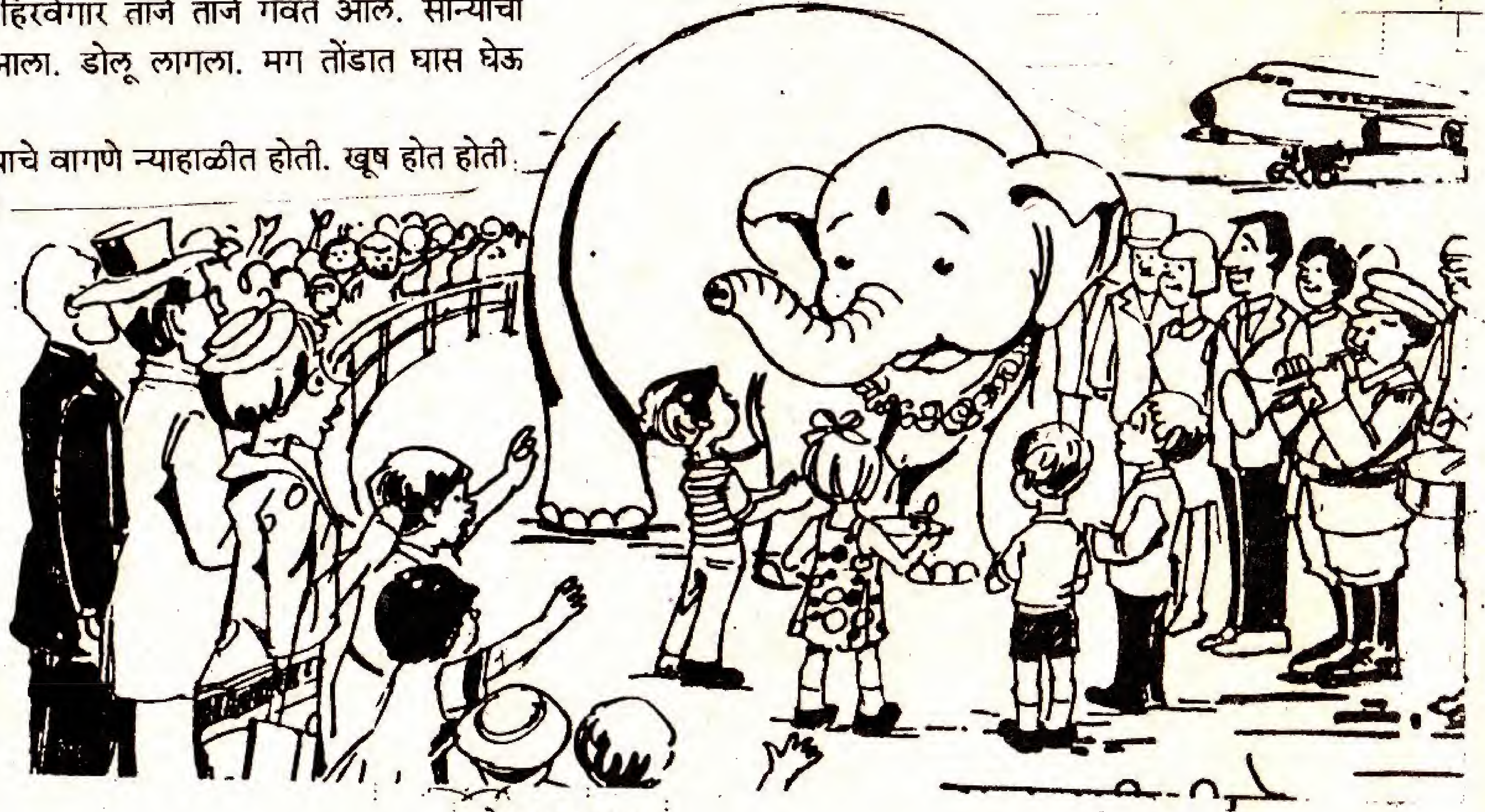
दिवसभर सोन्याला पाहणारांची नुसती रीघ लागली होती. सोन्या लहानग्या मुलांना मधूनमधून सलाम करीत होता.

त्याच्यासमोर आता मात्र हिरवेगार ताजे ताजे गवत आले. सोन्याचा जीव सुखावला. तो रंगात आला. डोलू लागला. मग तोंडात घास घेऊ लागला.

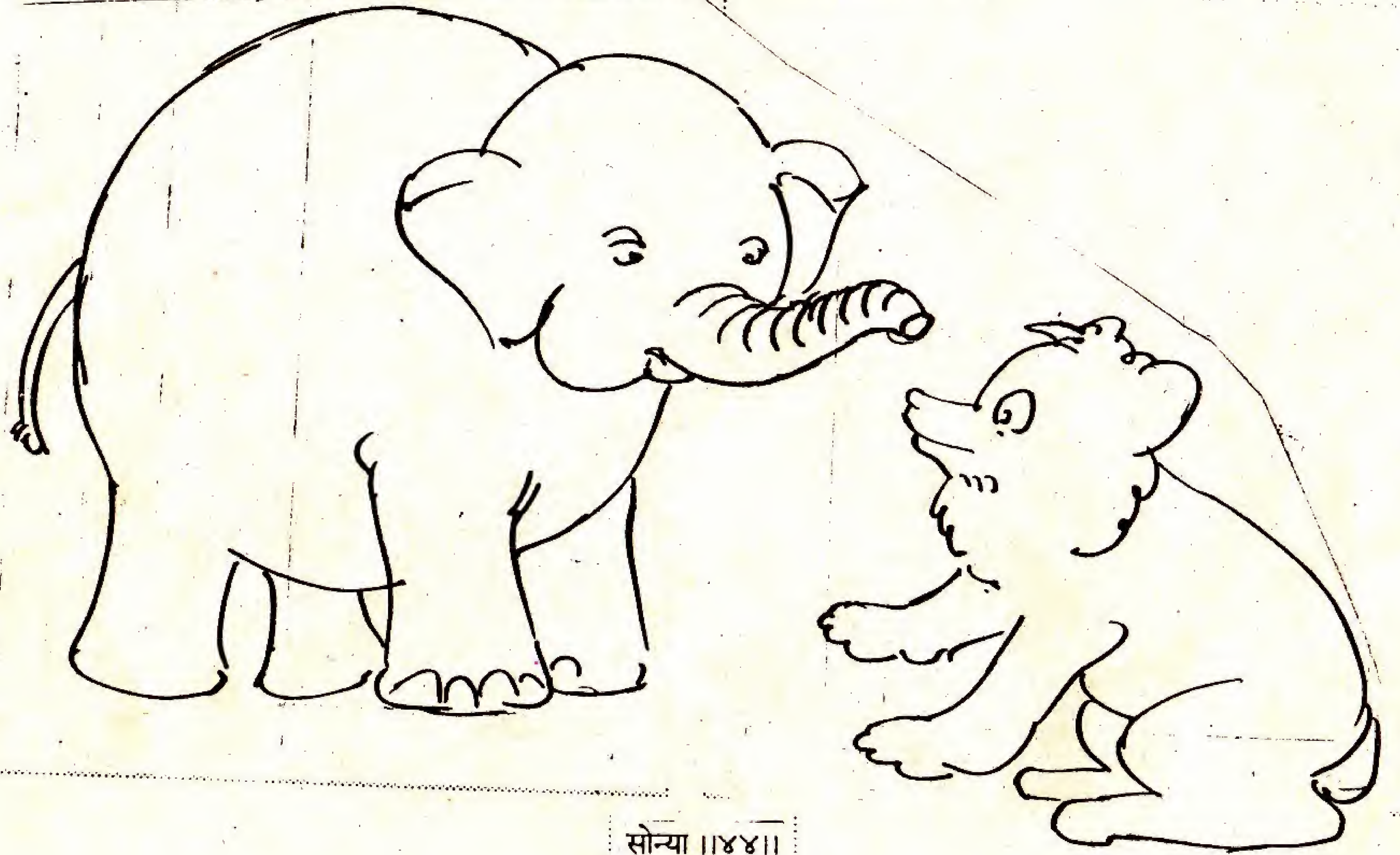
मुले अनिमिष नजरेने सोन्याचे वागणे न्याहाळीत होती. खूष होत होती. हिंदुस्थानातल्या मुलांच्या

वतीने आलेला हा वकील त्यांना भारी आवडला होता.

***

सोन्या ॥४४॥

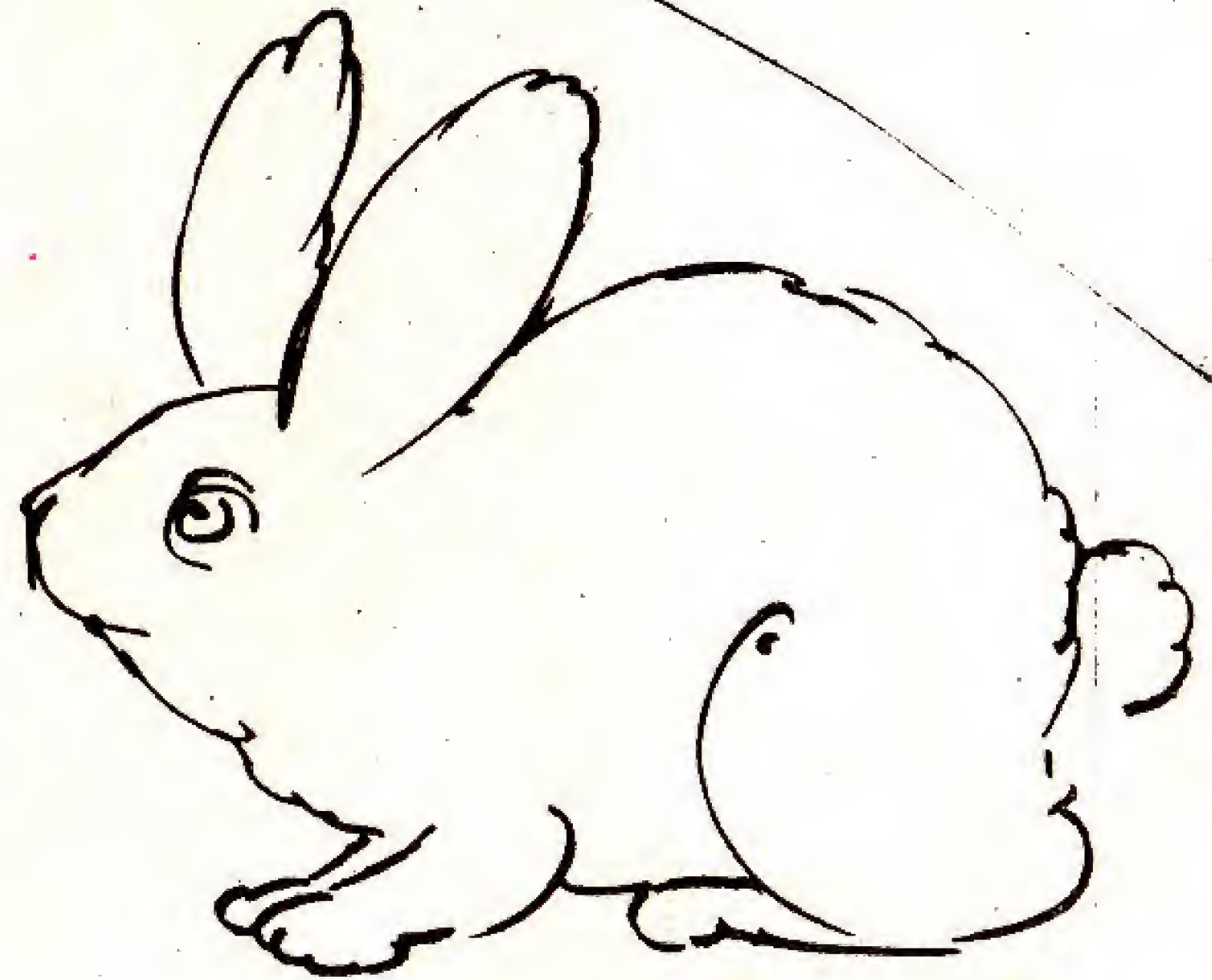
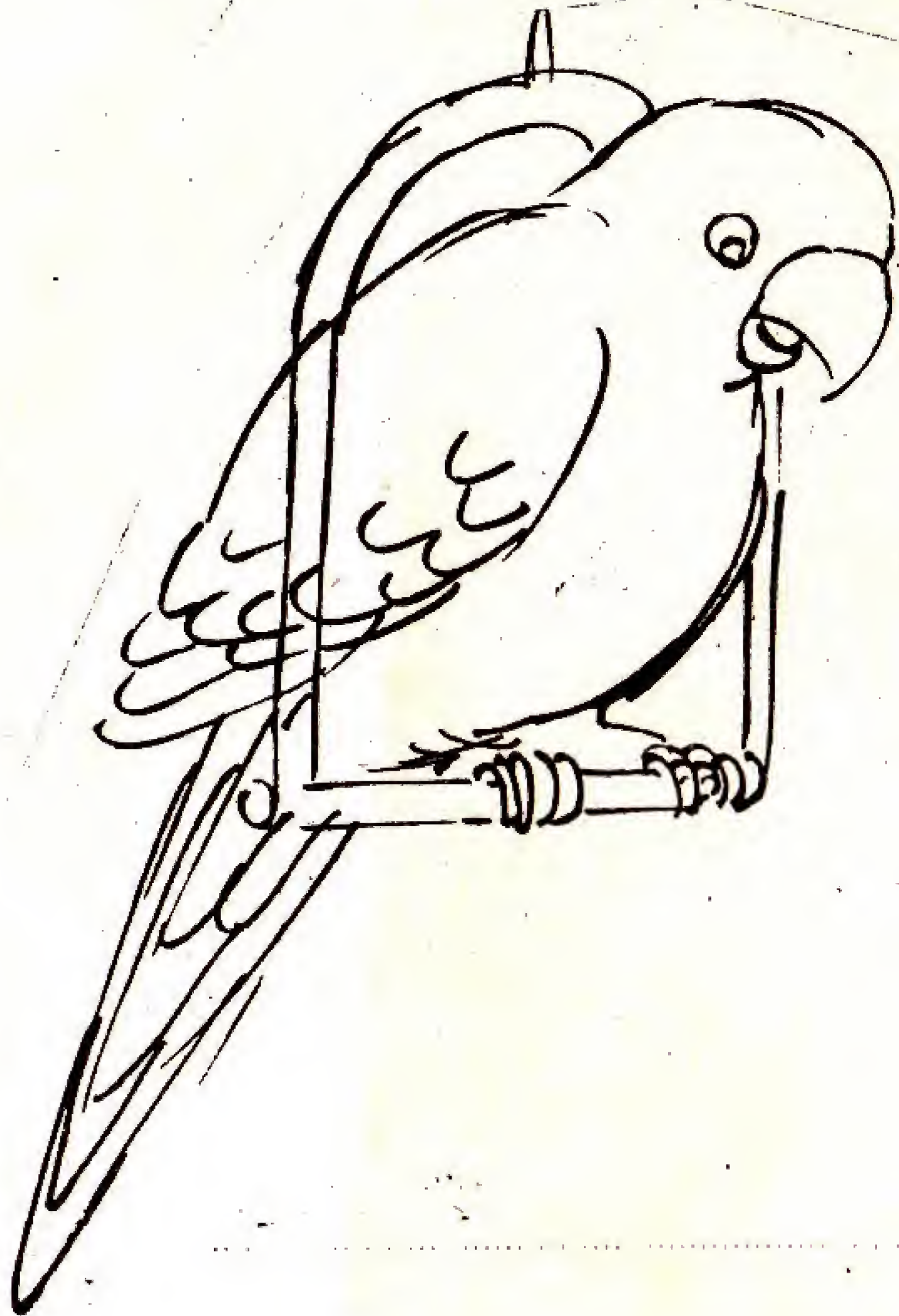

सोन्या ॥४५॥

सोन्या ॥४७॥

नवीन उद्योग